

Birutė KABAŠINSKAITĖ, Gert KLINGENSCHMITT

*Vilniaus universitetas, Regensburgo universitetas***IŠ LIETUVIŲ KALBOS ŽODŽIŲ ISTORIJOS: I. LIE. *gáirė*. II. LIE. *tóbulas, tóbūlas***I. Lie. *gáirė*

1.1. LKŽ žodžiui *gáirė* teikia tokias reikšmes (žr. LKŽ III 33): 1. kartelė, kaištis, smaigas, draudyklė; 2. *prk.* kelrodis, rodyklė; 3. vėjarodis, vėtrungė; 4. stulpas ar bokštas kam stebėti; 5. aukšta vieta, pakiluma; 6. vėjo perpučiama vieta, pagairė, perpūtimas, traukis.

Panašias reikšmes nurodo ir kiti žodynai, plg. dar Aleksandro Kuršaičio *Lietuviškai-vokišką žodyną (Litauisch-deutsches Wörterbuch. Thesaurus Linguae Lithuanicae, I, Göttingen, 1968, 545)*: 1. die FUSE, eine aufgerichtete Stange mit Strohwich als Merk- oder Warnungszeichen; 2. die Flagge; 3. eine Erhebung im Gelände, erhöhte Stelle. Dar platesnį reikšmių spektrą pateikia Maxo Niedermanno, Alfredo Sennos, Franzo Brenderio *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas (Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, I, Heidelberg, 1932, 160)*: 1. Absteckstange; 2. Grenzpfahl; 3. Strich, Linie; 4. Bodenerhebung; 5. Luftströmung, Luftzug, Zugwind; 6. dem Zugwind ausgesetzter, zugiger Ort; 7. Flagge, Wimpel. Be to, šį žodį gana tiksliai apibūdina ir DLKŽ 160: 1. užbedama kur kartelė kaip ženklas; 2. *prk.* kelrodis, rodyklė; 3. pagairė.

1.2. Jau pirmas žvilgsnis į *gáirė* reikšmių įvairovę kelia klausimą, ar čia būta kelių skirtingų žodžių, homonimų, ar tik kelių skirtingų reikšmių, kilusių iš vienos pirminės reikšmės. Filologinė žodžio analizė aiškumo nesuteikia. Kaip matyti iš LKŽ duomenų, lietuvių raštijoje žodis *gáirė* pasirodo gana vėlai, tik XIX amžiaus pabaigoje. Regis, pirmas jį užfiksavo Antanas Juška savo lietuvių kalbos žodyne: *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованиемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, II, Санктпетербургъ, 1904, 401–402*. Dar šį žodį vartojo XIX amžiaus pabaigoje XX amžiuje gyvenę Jonas Balvočius-Gerutis, Feliksas Sragys, rašytoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Šatrijos Ragana. Pridurtina, kad daugelis minėtų lietuvių raštijos veikėjų buvo žemaičiai¹. Jų tekstuose

¹ Ir dabartiniai tarmių duomenys rodo, kad *gáirė* geriausiai pažįstama žemaičių bei vakarų aukštaičių. Tik pavieniai šio žodžio pavartojimo atvejai užfiksuoti rytų aukštaičių (panevežiškių) tarmėje (žr. LKŽ II 33).

gáirė dažniausiai vartojama kaip ‘kartelė, kaištis, smaigas, draudyklė’. Be šios reikšmės, Juška nurodo dar kelias – ‘aukšta vieta, pakiluma; traukis, pagairė’ (p. 402). Šatrijos Ragana (Marija Pečkauskaitė) *gáirė* taip pat vartojo vėjo perpučiamai vietai, pagairei įvardyti (žr. Marija Pečkauskaitė, *Motyna-auklėtoja*, 1923, 21).

1.3. Aptarti vėlyvi duomenys rodo, jog nė viena *gáirė* reikšmė nėra išskirtinė: nė viena iš reikšmių nebuvo pavartota žymiai ankščiau už kitas. Šiaip jau pačioje lietuvių kalbos dirvoje *gáirė* reikšme ‘vėjo perpučiama vieta, pagairė, perpūtimas, traukis’ nėra izoliuotas, vienišas žodis. Jo giminaičiai yra būdvardis *gairūs* (4) ‘perpučiamas, vėjo gairinamas; aštrus’ ir veiksmažodžiai *gáirinti* ‘smarkiai pūsti’ (LKŽ III 34)², *gáiryti* ‘t. p.’, *gáirėti* (retkarčiais *gairėti*) ‘pūsti’, *išgairioti* ‘išvesti, išaušti’, *gairuoti* ‘smarkiai eiti plevėsuojant; eiti plonai apsilvilkus’³. Žodis *gáirė*, atitinkamai **gáira* ‘vėjo perpučiama vieta; traukis’, vartojami ir kaip dūrinių antrasis sandas bei priešdėlių vediniuose, kurie istoriškai taip pat laikytini dūriniais (kompozitais; žr. toliau), taip pat priesagų vediniuose (pvz., *gáirija* ‘vėjo pučiama vieta, pagairė’).

1.4. Patikimi žodžio *gáirė* giminaičiai kitose ide. kalbose iki šiol nebuvo žinomi. Apskritai apie žodžius *gáirė*, *gairūs*, regis, niekas nėra plačiau rašęs. Jų vedinius, aptardamas *gaišti* ir panašius susijusius žodžius, tėra tik paminėjęs Kazimieras Būga bei jį kartojantis Ernstas Fraenkeli (žr. Būga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, 285; Fraenkeli LEW 129; dėl ryšio su *atgaišis*, *gaišti* žr. toliau). Tyrėjų nepastebėta, kad *gáirė*, *gairūs* giminišką žodį turi airių kalba – tai s. air. *gaith*, v. air. *gaíth*, *goíth*, n. air. *gaoth* f. (*ā* kamienas) ‘vėjas’ < keltų **gajtā*-.

² Pasitaikantis variantas *išgváirinti* J su žodžio pradžios *gv*- veikiausiai yra antrinė tarminė forma, plg. Tverečiaus, Dysnos *nugvóti* ‘nueiti, nuvėplinti’ vietoj *nugóti* ‘greit nueiti’ (la. *gāju* ‘ėjau’; ide. **g^{wh}eh₂*); *gvaibti*, *gveibti* ‘alpti, silpti, sąmonės netekti’ (J, Gargždai, Klaipėdos r., Sintautai Kudirkos Naumiesčio r., Veiviržėnai Priekulės r.) vietoj *geibti*; (dar plg. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 199).

³ LKŽ bei Lietuvių kalbos instituto LKŽ kartotekos duomenimis, kuriais pasinaudoti maloniai suteikė galimybę Rita Petrokienė, *gairėti* bei *gairytis* pavieniais atvejais pavartojama ir reikšme ‘skaidrėti, šviestis’ (*pro nuogas medžių šakas gairėjo palšas, sumuręs dangus* P. Cvir; *Gairijas dangus, šviestas*, *čistijas* Gr), o *gairuoti* – ‘švytuoti, žibėti, blizgėti’ (*aušta aušrelė švytruodama, teka saulelė gairuodama* Čk). Tai galėtų būti iš pagrindinės reikšmės ‘pūsti’ išsirutuliojusi reikšmė maždaug *[dangui] būti išpūstam, giedram’ > ‘būti šviesiam, švytėti’. Kita vertus, čia gali būti ir homonimiški veiksmažodžiai, giminiški bl. sl. *gail*- šaknies žodžių grupei, plg. V. Mažiulis, Prūsų kalbos etimologinis žodynas, I, Vilnius, 1988, 312tt.; V. Urbutis, Baltų etimologijos etiudai, Vilnius, 1981, 60. Minėtuose *gairėti* ‘skaidrėti, šviestis’, *gairytis* (*gairijas*) ‘šviestis, giedrėti’ ir *gairuoti* ‘švytuoti, žibėti, blizgėti’ veikiausiai glūdinčias būdvardis 2 **gai-ra-s* ‘šviečiantis, švytintis’ kaip **g^{wh}aj-ro* galėtų būti siejamas su pr. *gaylis* ‘baltas’ < **gai-la-s* < **g^{wh}aj-lo*, taip pat gr. *φαιό-* ‘tamsiai pilkas’, toliau su iš lie. *gaidrūs*, *giēdra-s* ir kt., gr. *φαιδρό-* ‘giedras’ < **g^{wh}ajd-ró-* rekonstruojama **d* išplėsta šaknimi **g^{wh}aj-d-* (plg. Fraenkeli LEW 128; H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1973, 981, 984, P. Chantraine, Dictionnaire étymologique de la langue greque, I, Paris, 1968, 1170, 1172).

1.5. Kadangi etimologinis tyrimas visuomet remiasi morfologine žodžio, jo kamieno analize, pirmiausia reikėtų nustatyti žodžio darybą ir identifikuoti esamą šaknį. Žodžių *gáirė*, *gairùs* atveju vien lietuvių kalba ir jos dėsningumais besiribojanti analizė teleistų skirti šaknį *gáir-* arba *gair-*. Tuo tyrimas ir baigtųsi. Indoeuropėistikos požiūriu žodžių *gáirė*, *gairùs* morfemų riba turėtų eiti prieš [r]. Žodžio pradžios elementas *gai-* laikytinas žodžio pagrindu, senąja šaknimi. Žinios apie ide. šaknies struktūrą įgalina būtent tokį morfemų ribos tarp šaknies ir sufikso skyrimą. Mat indoeuropiečių prokalbės šaknys, turinčios du ar daugiau pabaigos priebalsius, negalėjo baigtis sonantais *u* (išskyrus vadinamąsias išplėstas šaknis, pvz., **uel+u-* ‘apdengti’), *ĵ*, *m*, *n*, *r*, *l*. Šį dėsningumą galima taikyti ir tiriant lietuvių kalbos leksiką. Tiesa, daugeliu atvejų iš vardažodžių formų abstrahuojant čia buvo išvestos naujos šaknys; jų sandara nebeatitinka senųjų dėsnų. Antai šitaip atsirado šaknies forma *gail-* (*-gailti*, praes. beasm. *-gailsta*) iš *gaila*, *gailùs*, *mĩl-* (*-mĩlti*, praes. beasm. *-mĩlsta*, *-mỹla*) iš *mýlas*, *míelas*, *méilė*. Senosios ide. šaknys čia buvo **g^haĵ-* ar **g^heĵ-* (*gaila*, *gailùs* < **g^haĵ-lo-* arba **g^hoĵ-lo-*), atitinkamai **meĵh-*.

1.6. Daiktavardžio *gáirė* (1), būdvardžio *gairùs* (4) bei veiksmažodžio *gáirinti* grupė lietuvių kalboje turi ir paralelių (tiesa, retų), plg. *láisvė* (1), *laisvas* (4) ir *láisvinti*; *téisė* (1) ‘tiesa, teisybė’, *teisas* (plg. *teisùs* 4), *téisinti*. Remiantis jomis, *gairùs* turėtų turėti ir kito kamiengalio variantą. Iš tiesų šio būdvardžio (*r*)*u-* kamieno forma lietuvių raštijoje užfiksuota tik nuo XIX šimtmečio. Prano Skardžiaus (Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1941, 34t., 58, 299t.) nustatyta, kad nemaža senesnių *-(r)a-* kamieno būdvardžių yra virtę *-(r)u-* kamieno būdvardžiais, plg. *mišrùs* (4) (užfiksuotas tik nuo XIX a. Simono Daukanto, Pabrėžos tekstuose, Antano Juškos žodyne) ir *mišras* (4) (SE ir kai kuriuose vėlesniuose tekstuose; taip pat plg. s. i. *mišrá-* ‘sumišęs, sumaišytas’, ide. **mik-ró-*); *aštrùs* (R, N, K, Bt; trm.) ir *áštras* (*ásztras* DP, SD, Mž, MT; trm.); *budrùs* (SD, BP, R, K; trm.) ir *budras* (tik DP, Ch) ir kt. Taigi galima numanyti, jog *gairùs* (4) pakeitė anksčiau egzistavusį **gairas* (4).

1.7. Rekonstruotasis būdvardis **gairas* (4) yra aptariamų žodžių grupės pamatas. Jis kildintinas, remiantis s. air. *gairh* f. (*ā*-kamienas) ‘vėjas’ < keltų **gairtā* < ide. **gai-tah₂-*, **g^haĵ-tah₂-* arba **g^{wh}aĵ-tah₂⁴* (su pamatinio balsių kaitos laipsnio *a* arba *a* < **h₂a* < **h₂e*) duomenimis, iš ide. **gai-ro-*, **g^haĵ-ro-* arba **g^{wh}aĵ-ro-* ‘vėjuotas, vėjo pertraukiamas’. Čia glūdinčios šaknies semantika nuo ide. **h₂ueh₁-* ‘pūsti’ (s. i. *vā-ti*, gr. *ἀησι* ‘pučia’, lie. *vėjas*, *vėtra* ir kt.) reikšmės galėtų skirtis tik nežymiai: įvardijamas arba smarkus, aštrus pūtimas, arba nemalonus skersvėjis, traukis.

⁴ Galimas priebalsis *g^w*- keltų prokalbėje būtų virtęs *b-*, tad jis netinka šios nustatytos baltų ir keltų žodžių grupės rekonstruotajai formai.

1.8. Iš būdvardžio **gairas* ‘skersvėjų pertraukiamas’ veikiant *métatonie rude* veikiausiai buvo išvestas *ē* sufikso⁵ vedinys *gáirė* (1) ‘skersvėjis, traukimas; vėjo perpučiama vieta’, kaip senasis vardažodžio abstraktas reiškusi ‘perpučiamumas, perpūtimo ypatybė’. O iš *gáirė* turbūt išvestas denominatyvas *gáirinti*.

1.9. S. air. *gaith* f. (*ā* kam.) ‘vėjas’ < keltų **gai-tā-* traktuotinas kaip veiksmazodžių abstraktus formuojančio sufikso *-tā* vedinys, reiškęs ‘pūtimas’, ‘(vėjo) traukimas, skersvėjis, traukimas’; dėl darybos plg. s. air. *epert* /*eb(b)ert*/ (veiksmažodinis abstraktas) ‘sakyti’ < **exs-bertā* (: praes. sg. 3 *asbeir* ‘jis sako’) < **exs-es-beret*, *idbart* Wb., *edbart* Ml. (veiksmažodinis abstraktas) ‘aukoti’ < **ad-uxs-ber-tā* (: praes. sg. 3 *adopuir* /*a'ðobuiρ*/ ‘jis aukoja’) < **ad-es-uxs-beret*.

1.10. Žodis *gáirė* kaip antrasis sandas pasitaiko ir įvairiuose dūriniuose (diachroninės lingvistikos požiūriu): prielinksniniuose valdomuosiuose kompozituose *ūžgairė* (1) ‘užuovėja’ (dūrinio reikšmė – ‘anapus, už vėjo perpučiamos vietos esanti vieta’; plg. *užuovėja*) ir *pagáirė* (1) ‘vėjo pučiama atvira vieta, gairinama vieta’ (dūrinio reikšmė – ‘vieta, esanti po gaire’; plg. *paũksmė* : *ũksmė*, *paũksnė* : *ũksnė*, *paũnksmė* : *ũnksna*, *uũnksnė*; la. *paēna*, *paēne*, *paēnis* ‘pavėsis, paunksmė’ : *ēna* ‘šešėlis’). Sunkiau nustatyti *ātgairė* (1) ‘vėjo pučiama atvira vieta, pagairė, vėjo atsimušimas į duris, į sieną’ (LKŽ I 371, DLKŽ³ 45) dūrinio tipą. Reikšmės sutapimas su *pagáirė* lyg ir rodytų, jog čia taip pat buvęs prielinksninis valdomasis kompozitas. Juk latvių kalboje dar yra išlikę tam tikrų *at* kaip prielinksnio relikto (žr. J. E n d z e l i n, Lettische Grammatik, Riga, 1922, 495t; ME I 147) – posakyje *at kalniņu* ‘nuo kalno, į pakalnę, pakalniui’ (plg. taip patrieveiksmį *atkalnu* ‘t. p.’, kuris veikiausiai remiasi prielinksniniu junginiu **ata kálnq*). Tad ir lie. *atkálnė*, la. *atkalne* reikėtų laikyti prielinksniniais valdomaisiais kompozitais, reiškiančiais ‘kas nuo kalno nueina’. Prielinksnio *at* reikšmė, matyt, čia buvo ‘nuo ko nors (žemyn, apačion)’. La. *at* taip pat pasitaiko ir junginyje su *saule*: latvių liaudies dainų [*luokāties*, ... *bērzi*,] *pret saulīti*, *at saulīti* ‘[lenkitės, beržai,] prieš saulę, nuo saulės, nuo sauliai’. Jei lietuvių kalbos dūrinių *at-* yra tos pat reikšmės kaip latvių posakyje *at*

⁵ *Láisvé* tipo abstraktai veikiausiai susiformavo kryžiuojantis keliems tipams: *láisva* (1) ‘laisvė’ (senasis *ā* pailgintojo balsių kaitos laipsnio vedinys; plg. metonimiškai kilusius bl.-sl. *communia*: lie. *klėiva* ‘kas kleivomis kojomis, klišis, kerėpla’ m. f. : *kleivas* ‘kreivomis kojomis, šleivas, klišas’; s.-kr. *lūda* m. f. ‘kvailys’, č. *louda* < sl. **lūda* : s.-kr. *lūd*, f. *lūda* ‘kvailas’ < sl. **ludō* (**loud^ho-* veikiausiai ‘neįgalus, sužalotas, suluošintas, sutrikdytas’, plg. s. i. *rud^h* ‘sulaikyti, užlaikyti, trukdyti, trikdyti, kliudyti’, kimrų *lludd* ‘trikdymas, kliudymas, kliūtis’ < **loud^ho-*); n. bulg. *vlǝxva* ‘burtininkas’, s.-kr. *vuhva* m., slov. *vólhva* f. ‘ragana’ < sl. **vǝlxva* m. f.: sl. **vǝlxvǝ* [neoakūtas] ‘burtininkas’ < **uǝlk-s-uǝ-* ‘kas apdovanotas antgamtiniais gebėjimais’: s. i. *vǝrcas-* neutr., iran. **uǝrčas-* neutr. ‘antgamtiniai gebėjimai’) ir lie. *kaltė* (4) < **kal'tijā* : *kałtas*, sl. **su's'a*, acc. *súš'ǝ* [neoakūtas] ‘sausumas’ < **saǝ'sijā* (gr. *πονηρία* ‘blogumas’: *πονηρός* ‘blogas’ tipas); plg. taip pat **gáira* ‘gairė’, esanti darinyje *pagáira* ‘pagairė’.

saulīti (to iš anksto galima būtų tikėtis), *ātsaulis* ‘vieta prieš saulę, įsaulis’ (LKŽ I 421), *ātsaulē* ‘t. p.’ (Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, 433)⁶ laikytini prielinksniniais valdomaisiais kompozitais reikšme ‘nuo saulės nukreipta, nuosauli padėtis; padėtis, kai saulė šviečia į nugarą, iš nugaros; saulėta vieta, kur sėdima ar stovima nugarą į saulę’. Vis dėlto dėl dabartinės reikšmės ‘vieta prieš saulę, įsaulis’ *ātsaulē*, *ātsaulis* aiškintini kitaip. Tokia (darybos) reikšmė įmanoma tik tuo atveju, jei žodis yra posesyvinis dūrinys su prielinksniniu pirmuoju sandu ‘vieta, į kurią ateina saulė, kurią pasiekia saulė’ (čia *at* reikštų ‘čion (kryptis artyn prie žinomo dalyko)’, pvz., *ateiti*). Kitaip nei *atkálnė* atveju, *ātsaulē*, *ātsaulis* nesietini su latvių kalbos prielinksniniu junginiu. Panašiai, matyt, aiškintinas ir *ātgairē* (: *gairē*), veikiausiai jis taip pat yra posesyvinis dūrinys reikšme ‘vieta, į kurią atplūsta trauksmas, gairė, kurią pasiekia gairė’. Kita vertus, galima būtų manyti, jog *ātgairē* (ir *ātgaira*) yra veiksmožodžio **atgair-ti* ‘atpūsti’ (su iš *gairē* abstrahuota šaknimi *gair-*, plg. *-gailti* 1.5) ar **at-gairinti* ‘atpūsti’ (dėl pamatinio žodžio priesagos numetimo plg. *atgaivà* : *at(si)gaivinti*; *paláima* ‘palaiminimas’, *paláimē* ‘sėkmė, laimė’ : *paláiminti*) abstraktas, plg. *ātpūta* ‘vėjas, pūtimas’, *ātpūtis* ‘(vėjo) papūtimas’, *atópūta* ‘vėjo pagairė [ir kt.]’. Tačiau nei LKŽ, nei jo kartotekoje tokie veiksmožodžiai neužfiksuoti⁷. Neaiškus ir *vėgairis*, *-io* (1) ‘kiaurvėjis, skersvėjis, kiaurapūtis’ dūrybos tipas. Tai galėtų būti determinatyvinis arba posesyvinis kompozitas su daiktavardiniu pirmuoju sandu (dūrinio reikšmė – ‘vėjo pūtimas, traukimas’ arba ‘vieta, turinti traukį’)⁸.

⁶ LKŽ I 421 pateikia *atsaulē* ‘toks šviesumas arti saulės’. Tai pavyzdys iš LC 1880, 40; atrodo, jis taip pavartotas vienintelį kartą, tad naujadarų gausa garsėjančiais *Aušros* ir *Varpo* laikais šiam retam žodžiui čia galėjo būti bandoma suteikti naują reikšmę.

⁷ Nuo aptartojo *ātgairē* (1) reikšme skiriasi *atgairā* ‘ažustogė nuo aštraus, siaurai kur prasiveržiančio vėjo’ (t. y. – užuovėja): Stokis čia atgairōn už sąsparos, tai ne taip bus šalta; tenai labai didelė pagairė Jž (LKŽ kartoteka). Šis žodis laikytinas priešdėliniu valdomuoju dūrinium – ‘vieta, esanti už gairės, gairės nuošalyje’. Specifinė reikšmė, matyt, kilo dėl minėtojo *at* ‘nuo ko nors’. Tačiau tokios reikšmės (bei akcentuacijos) žodis tėra užfiksuotas vienintelį kartą; pakartotiniais LKŽ kartotekos duomenimis, jis Jūžintuose nevartojamas, o pateikėjas nėra patikimas. Už informaciją dėkojame prof. Vytautui Vitkauskui bei Ritai Petrokienei.

⁸ Ir kitais atvejais, nustatant darinių su *at-* ir daiktavardiniu antruoju sandu kompozicijos tipą, kartais neaišku, ar tai yra determinatyvinis ar sudaiktavardėjęs (buvęs būdvardis) posesyvinis dūrinys. Aiškus determinatyvinio kompozito pavyzdys galėtų būti, pvz., *ātkampis* (1) ‘nuošalyje esanti vieta, kampas’ : *kañpas*, o posesyvinio – *ātbulas*, t. y. ‘turintis atgal, atvirkščiai nukreiptą bulę’ : *būlē*. Kadaiše čia tikrai būta vieno darybos tipo. Tokią nuomonę grindžia faktas, jog daugelis minėtų kompozitų turi tokius pat morfologinius ypatumus (sufiksas **-ija-*, sudaiktavardėjęs – *-ys*, *-is* [anksčiau kai kuriais arba visais atvejais veikiausiai niekatrosios giminės], *-ė*). Naujai, kitaip juos interpretuoti buvo pradėta dėl atvejų, kuriuos galima aiškinti dvejopai, pvz.: *ātbalsis* ‘aidas’ < **grįžtantis*, pasikartojantis balsas’ arba **‘tai, kas turi grįžtantį balsą’*; *atāžiedis* ‘antro žydėjimo žiedas’ < **‘pasikartojantis žiedas’* arba **‘tai, kas turi pasikartojantį žiedą’*. Lie. *at-*, atitinkamai *ata-*, (*ati-* šalia *at-* kilo analogiškai pagal *ap-* : *api-* < ide. **opi*) yra kilęs iš ide. **ato* greta keltų *ate-* iš ide. **ate-* (kokybinė balsių kaita), slavų *otъ-* < **ato+s* (*ato-* antrinė forma greta *ata-* atsirado kaip ir *apy-* greta *api-*; plg. dar 33 išn.). Tarp *at-* darinių yra ir priešdėlinių veiksmožodžių darinių, antai *ātdrēkis* (: *atidrēkti*).

1.11. Greta *-gairė* kartkartėmis vartojamas ir tą patį reiškiantis *-gaira*: *ātgaira* (1), *atāgaira* (1) (= *ātgairė*) ir *pagáira* (1) (= *pagáirė*). Šie dūriniai su *-gaira* nurodo pamatinį žodį buvus **gáira* (1). Taigi kompozitams, kurie čia yra su daiktavardiniu antruoju dėmeniu, trūktų specialaus sufikso (synchroninės lingvistikos požiūriu fleksijos) *-ys*, *-is* (gen. *-io*) ir *-ė* (**-ija-* m.; **-ijā-* f.) (plg. Urbutis, LKG 425, 433). Vis dėlto lietuvių kalboje galima rasti ir daugiau tokio tipo darinių: *atvelykos* ‘atvelykis’ B, N (LKŽ I 447; = *ātvelykės*; *Velykos*); *atāšaka* ‘atsišakojimas’ Ppl, *atóšaka* ‘t. p.’ rš, *atšakà* ‘atsišakojimas, atauga; į šalį einanti, nepagrindinė ko nors dalis; užkirtimas; žuvies kaulas, ašaka; jūros įlanka, užtakis; atšaki, nuošali vieta’ Bt, S. Dauk, Sut, Rdž (LKŽ IX 438; = *atóšakis*; *šakà*); *pakója* ‘vežimo lentelė pasistoti lipant ir kt.’ (LKŽ IX 190; = *pakójis*, *pakójė*; *kója*); *paliūnas* ‘vieta prie liūno’ (KŽ III 1732 = *paliūnis*, *-io*, *paliūnė*; *liūnas*), *palóva* ‘vieta po lova’ N (LKŽ IX 272; = *palóvis*, *palóvė*; *lóva*); *pāragas*, *paragà* ‘kajutė žvejų laivo priekyje, smai-galyje arba užpakalinėje dalyje’ N, [K] (LKŽ IX 395; KŽ III 1757 = *paragė* ‘kajutė žvejų laivo priekyje, smai-galyje arba užpakalinėje dalyje [ir kt.]’, *paragys* ‘t. p.’; *rāgas* ‘valties galo išsikišusi viršūnė ar vieta prie jos; koks nors smailus riestas daiktas, įrankis, jo smailioji dalis [ir kt.]’); *pavakaras* ‘laikas apie vakarą, prieš tems-tant’ (KŽ III 1825 = *pavakarys*, *-io*, *pāvakaris*, *pavakarė*; *vākaras*). Nemaža dalis šių retų darinių buvo užfiksuoti tik Mažosios Lietuvos tarmėse, Klaipėdos krašte. Tačiau *pakója* bei *atšakà* yra daug labiau paplitę (žemaičiuose, vakarų bei šiauri-nėse rytų aukštaičių tarmėse, Mažosios Lietuvos tarmėse). Analizuojamasis *ātgai-ra* vartojamas žemaičių tarmėse, dažniausiai esančiose netoli nuo Mažosios Lietu-vos (Als, Sr; Kv; bet ir Vks); *pagáira* aptinkamas ne tik žemaičių (Sr; Trg), bet ir paprūsės vakarų aukštaičių kauniškių (Nm, Vdžg) tarmėse. Dariniai *pagáira* ir *atāgaira* užfiksuoti ir rytų aukštaičių uteniškių tarmėje (Ds).

1.12. Kompozitų suponuojamas **gáira* (1) ‘perpučiamumas, to, kas yra perpu-čiama, išstatyta vėjui, ypatumas’ yra senasis pailgintojo balsių kaitos laipsnio, *ā* sufikso abstraktas, išvestas iš būdvardžio **gairas*. Tokio pobūdžio vedyba baltų ir slavų kalbose pasitaiko ir kitais atvejais: plg. *láisva* (1) ‘laisvė’ (: *laisvas*); *kūmpa* (1) ‘antauga, gumbas, gunkla; metalinė kilpa; lankas’ < **kreivumas*’ (: *kuñpas* ‘kreivas’); s.-kr. *krìva* ‘kreivas, lenktas daiktas’ (: *krîv*, *kríva* ‘kreivas, lenktas’).

1.13. Lieka neaišku, ar dūriniai su *-gairė* yra išvesti iš **gáirė*, ar iš **gáira*. Pirmuo-ju atveju juos galima būtų lyginti su dariniais *pasáulė*, *pasáulis*, *-io* (darybos reikš-mė – ‘tai, kas yra po saule’) : *sáulė*; antruoju – su *pajūrė*, *pajūrės* pl., *pajūris*, *-io* (darybos reikšmė – ‘tai, kas yra prie jūros, palei jūrą’) : *jūra*.

1.14. Jei lyginimas su keltų **gai-tā-* ‘vėjas’ < **gai-tā-*, **g^hai-tā-* arba **g^{wh}ai-tā-* įrodo, kad **gáirė* reikšmė ‘(vėjo) perpučiamumas, pertraukiamumas’ (t. y. būdvardžio

**gai-ra-* < **gai-ro-*, **g^hai-ro-* ar **g^{wh}ai-ro-* abstraktas) yra paveldėta, reikėtų patikrinti, ar ir likusieji pasitaikantys žodžio *gáirė* vartosenos atvejai remiasi šia pirmine reikšme. Faktiškai galima spėti tokią *gáirė* reikšmių sklaidą:

Pamatinė, pirminė reikšmė – '(vėjo) perpučiamumas, pertraukiamumas, ypatumas būti vėjo perpučiamam, pertraukiamam':

1. 'skersvėjis, vėjo traukis, trauksmas';
2. 'vėjui išstatyta vieta, vėjo perpučiama vieta';
- 2a. 'aukštai iškilusi vieta, tam tikros teritorijos pakiluma, aukštuma';
3. 'kas vėjo judinama, plazdinama, kas nurodo vėjo kryptį, vėjarodis, vėtrungė';
- 3a. 'į žemę įbestas smaigas su vėjarodžiu';
- 3b. 'į žemę įsmeigtas ramstis vijokliniams augalams';
- 3c. '(apibendrintai) žymė, rodyklė, ženklas'.

Šitaip akivaizdžiai atkrinta būtinybė remtis prielaida, kad žodyje *gáirė* sutapo keletas savo kilme skirtingų, homonimiškų žodžių.

1.15. Nustatytas lie. žodžio semantikos vystymasis rodo, jog ir gr. *χαίτη* < **g^haiṭā-* (**g^haiṭah₂-*) reikšmė 'laisvai besiplaikstantys, plevėsuojantys plaukai, [arklio] karčiai' išsirutuliojo iš 'vėjyje besiplaikstantis'. Taigi air. *gaiṭh* ir gr. *χαίτη* yra savo kilme tapatūs ir abu vedami iš **g^hai-tah₂-*⁹. Tokiu atveju lie. **gai-ra-s* (*gairūs*) praporma laikytina **g^hai-ro-*.

1.16. Nuo žodžių *gáirė*, *gairūs* etimologiškai skirtinas panašios reikšmės žodis *atgajus* (1) 'oro priėjimas; atsigaivinimas, atsigavimas; poilsis, atvanga' (LKŽ I 372). Kaip rodo šalia esantis būdvardis *atgajūs* 'gaivus, vėsus; atsparus, patvarus', čia reikėtų kalbėti apie kitą žodžių grupę – jai priklauso *gýti* 'sveikti, taisyti; gaivintis, gautis, vėl pasidaryti gyvam [ir kt.]', *gajūs*, *gývas*¹⁰ (ide. **g^wieh₃-* 'gyventi').

1.17. Kitaip nei ką tik minėti žodžiai, su *gáirė*, *gairūs* šaknimi etimologiškai sietini (*vėjo*) *atgaiša* 'atgairė, pagairė', *atgaišas*¹¹, *atgaišis*, *atgaištis* 't. p.' (LKŽ I

⁹ Gr. žodžio *χαίτη*, kuris toliau sietinas su av. *gaēsa-* 'garbanoti plaukai', v. air. *gaisēt* 'žvėries, gyvulio plaukai, šeriai' < **g^haiṭsṭā-* (ar kt.), pavadinimo motyvas iki šiol nebuvo žinomas (plg. J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, München, 1959, 410; Frisk GEW II 1065; Chantraine DEG I 1241).

¹⁰ Lie. *gývas* < ide. **g^wih₃-uó-*; su *gývas* toliau susiję žodžiai *gaivinti*, *gaivūs*.

¹¹ Šiaurės žemaičiuose (Gargžduose, Gadūnave) dar pasitaiko ir formos *atgaižas* (1), *atgaiža* (1) su [ž] vietoj [š] (žr. LKŽ I 372). Jos veikiausiai galėjo atsirasti dėl hiperkorekcijos – skardusis priebalsis prieš duslųjį visuomet suduslėja, vadinasi, formos kaip *atgaištis* ir kt. galėjo būti suvoktos kaip **atgaižtis*. Prie minėtų žodžių turbūt skirtinas ir *gáizinti* 'gairinti' (Gargždai Klaipėdos r.). Kita vertus, garsą [ž] galėjo sąlygoti ir progresyvinė asimiliacija. Visiškai kitaip traktuotini vien Juškos užfiksuoti veiksmožodžiai *gáizėti* 'netekti kvapo, uždusti' J; *užgáizėti* 'užsirekti, uždusti, užgarėti' J – jie veikiausiai priklauso *gaišti* žodžių grupei.

372)¹². Šių darinių sibilantas [s] (dėl asimiliacijos [s] > [š] po *ai*, plg. lie. *maišas* = s. air. *mešá-* m. ‘avinas’) galėtų būti arba senasis sufiksas, arba šaknies plėtiklis. Pirmuoju atveju gretintini lie. *balsas* (4) (: *bilti*), *gařsas* < **gard-sas* (: *girdėti*), *nařsas* < **nart-sa-s* (: *niřsti*, *nirtau*); s. i. *ješá-* ‘gavyba’ (šaknis *ji*), s. bžn. sl. *směxъ*, s.-kr. *smÿjeh*, r. *смex* ‘juokas’ < **smaj-ša-*). Dėl [s] kaip šaknies plėtiklio galima nurodyti gausias paraleles, pvz., germ. **rīsana* ‘keltis’ (go. *ur-reisan*, s. v. a. *rīsan* ir kt.) < **h₃reǵh-s-e/o-* (: **h₃r-eǵh-*, matoma iš lie. *rýtas* < **h₃rih-tó-*, : **h₃er-* ‘keltis’, o ši rekonstruojama iš gr. *ᾠρτο* aor. ‘atsikėlė’, s. i. *ārta* ir kt.), lie. *niřsti* (= *niřsti*), *kvaiřti* (plg. *kvailas*).

II. Lie. *tóbulas*, *tóbūlas*

2.1. Būdvardis *tóbulas* (3), *tóbūlas* (3 ir 1) vartojamas įvairiomis reikšmėmis (žr. LKŽ XVI 460t.), kurios, įdėmiau pažvelgus, yra gana artimos. Šis žodis dažniausiai apibūdina asmenį, daiktą, sąvoką, kurie yra įmanomiausią idealumą pasiekusios būties, būsenos, kurie turi įmanomiausią idealumą pasiekusius požymius. Tobulu dalykas pavadinamas ne tik kokybės, bet ir kiekybės, apimties požiūriu (plg. atitikmenis *visiškas*, *iřtisas*). Remiantis vien teoriniais apmąstymais, neįmanoma nustatyti, ar žodžio vartojimas tokia absoliutumo reikšme yra senas, pirminis. Jei ši reikšmė pirminė, tam tikra jos specializacija būtų reikšmė ‘subrendęs’ (*tobula merga*). Tačiau semantinė raida galėjo vykti ir atvirkščiai. Specialioji reikšmė ‘subrendęs, sunokęs’ galėtų būtų pirminė, iš kurios vystėsi pagrindinė reikšmė, įvardijanti idealią padėtį. Taip pat dar galima manyti, jog abi minėtos reikšmės (‘kurio būtis pasiekė idealumą’, ‘subrendęs’) galėjo kilti iš bendresnės ‘toks, kurio vystymasis pasibaigė; visiškai išsivystęs’ (plg. gr. *τέλειος* ‘tobulas; užaugęs, brandus’ < **k^wéles-jo* : gr. *τέλος* neutr. ‘pabaiga, atlikimas, užbaigimas; aukščiausias taškas; tobulumas’ < **k^wélos* neutr.).

2.2. Žodžio *tóbulas*, *tóbūlas* pirminės reikšmės nustatyti nepadeda ir šaltinių chronologija. Žodis įprasta reikšme paliudytas jau seniausiuose lietuviškuose teks-

¹² Kazimieras Būga mėgino *atgaiša* ir kt. sieti su *gaiřti* (Būga RR II 285). Vis dėlto savų reikšmėmis šie žodžiai labai nutolę. Tikėtinau, jog *gaiřti* ‘nykti, prapulti, dingti; leipti; dvėsti, stipti; laiką veltui leisti, trukti’ galėtų būti susijęs su *gaimaras* ‘gaiřlys, delsuonis, vilkintojas; nevalgus žmogus, perkarėlis, nukeipėlis, nudvėsėlis’, *gaimuras* ‘t. p.’, *gaimurys* ‘t. p.’, *gaimarúoti* ‘gaiřti, delsti, trukti’, *gaimaroti* ‘gaiřti, delsti, trukti; nevalgyti turint ko valgyti; badauti, kanėti, mirėsiuoti’, *gaimurúoti* ‘t. p.’, *gaimuroti* ‘nevalgyti turint ko valgyti; badauti, kanėti, mirėsiuoti’ (**gai-ma/u-ra-*). Taigi *gaiřti* analizuotinas kaip **gai-ř-*. Kita vertus, jis galėtų būti gretintinas su *geibti*. Žodis *gaiřti* reikšme ‘nykti, prapulti, dingti; leipti; dvėsti, stipti’ su plėtikliu *s-* ir *geibti* ‘silpnėti, nykti, leipti; dvėsti, stipti’ su plėtikliu *b^(h)-* (plg. 2.25) galėtų pratęsti šaknį ide. **geǵ-* (Pokorny IEW 345), **goǵ-*, **g^heǵ-* ar pan. (su pamatinio balsių kaitos laipsnio *e*).

tuose (Vln, DP, DK, PK, SD, R). Reikšmė ‘subrendęs’, LKŽ duomenimis, užfiksuota tik XVIII amžiaus pradžios rankraštiniame Brodowskio vokiečių lietuvių žodyne, nors tai gali būti ir atsitiktinumas. Veikiausiai ši reikšmė egzistavo jau anksčiau, tai rodytų kad ir tokia ištrauka iš Daukšos postilės: *Něffa βitoii* [Kristaus afiera] *metú užgimimo / o anóii tóbuloſe wâſarofę io* (DP 432₂₅), plg. lenkišką tekstą *Abowiem tá cżafu narodżenia / á oná iuż w zupełnych lećiech iego* (J. Wujek, *Postilla Catholicka Mnieyſza*, w Krakowie, 1590, 447), – taigi *tóbulos vāsaros*¹³ suvoktina, jei čia nėra tiesiog pažodinis lenkų kalbos posakio vertimas, kaip *brandūs metai*.

2.3. Žodžio *tóbulas* etimologija iki šiol neaiški (žr. Fraenkell LEW 1105). Taip pat neišaiškintas ir raštų bei tarmių formos *tóbulas* (3) ryšys su variantu *tóbūlas* (3 ir 1).

2.4. Tai, kad lietuvių kalbos žodžio reikšmė ‘tobulas’ atveju iš karto negalima rasti jokio etimologinio išaiškinimo, kelia nuostabą. Giminiškose kalbose tokių žodžių kilmę galima atsekti be didelio vargo. Šiai sąvokai nusakyti dažniausiai vartojami žodžiai, kurių pradinė reikšmė – ‘pabaigtas, išbaigtas, užbaigtas, visiškai pasiektas’: plg., pvz., jau minėtą gr. τέλε(ι)ος ir lo. *perfectus* (: *perficere* ‘pabaigti, užbaigti’), s. bžn. sl. *svrbršenz* (: *svrbršiti* ‘tobulą daryti, pabaigti, užbaigti’ < **sun-viršī-* ‘pasiekti viršūnę’), le. *doskonały* (< **do-sz-konati* ‘pabaigti, užbaigti’), n. v. a. *vollkommen* (v. v. a. *vollkomen*, dalyvis iš *volkomen* ‘pasibaigti’), la. *pilnīgs* < **pilningas* (: *pilns*), v. pers. *uspurrīy* (: *uspurr* ‘visiškas, absoliutus’, *purr* ‘pilnas’), n. kimrų *perffaith* (v. kimrų *perffeith* – skolinys iš lo. *perfectus*). Faktas, kad šių žodžių kilmė nustatoma iš karto, be sunkumų, rodo, jog jie nėra seni. Vadinasi, būtinybė išreikšti dabar turimą sąvoką ‘tobulas’ atsirado santykinai vėlai, bent jau ne indoeuropiečių prokalbės laikais. Tad tikėtina, kad ir lie. *tóbūlas* yra naujadaras.

2.5. Galima manyti, jog žodis ‘tobulas’ galėjo būti tiesiog specialiai sukurtas šiai reikšmei žymėti. Toks naujadaras galėjo atsirasti ten, kur verčiant Bibliją (pvz., Mt 5,48; 19,21) ar vartojant krikščionišką terminologiją reikėjo rasti atitikmenį graikų τέλειος arba lotynų *perfectus*, o šios reikšmės žodžio ir su ja susijusios sąvokos kalba nepažino, pvz., go. *fullatojis* (tiesiogiai ‘pilnas, visiškasis’, t. y. ‘veikiantis absoliučiai, visiškai užbaigtu būdu’), *fullawes* (‘absoliučiai išmintingas’), *fulla-wita* (‘absoliučiai žinantis’), s. v. a. *thuruhthigan* (‘visiškai suvešėjęs, suklestėjęs, pavykęs, nusisekęs’), s. ang. *fullfremed* (‘visiškai įvykdytas, pabaigtas’).

2.6. Vis dėlto lie. *tóbulas* galėjo atsirasti ir ne Biblijos vertimo XVI amžiuje laikais, nes senosios lietuvių kalbos darybos priemonėmis tokio žodžio negalima sukurti. Ar jis kilo ankstyvuojų sąlyčio su krikščionybe laikotarpiu, nustatyti netu-

¹³ Dėl reikšmės vertinio *vāsara* ‘metai, amžius’ žr. LKŽ XVIII 366.

rima jokių duomenų. Kita vertus, neatmestina mintis, jog šis žodis galėjo egzistuoti senosios pagoniškosios religijos laikais ir įvardijo aukojamos aukos nepriekaištingumą.

2.7. Reikėtų pripažinti tam tikrą lie. *tóbūlas* archajiškumą, juk pačios lietuvių kalbos duomenų etimologijai nustatyti nepakanka. Bandant išaiškinti žodžio kilmę vertėtų sutelkti dėmesį į kalbas, ypač artimas lietuvių kalbai.

2.8. Atsižvelgiant į žinias apie lietuvių ir apskritai indoeuropiečių žodžių struktūrą, *tobūlas* tradiciškiausia morfologiškai analizuoti kaip **tāb-ūla-* ir lyginti su kitais baigmens *-ūla-* žodžiais. Bet pirma reikėtų panagrinėti dviejų penultimos kiekybe besiskiriančių žodžio variantų buvimą.

2.9. Lietuvių žodžių baigmuo *-ūla-s* yra arba šaknies dalis (*at-žūla-s*, *į-žūla-s* greta *at-žūlti*, *į-žūlti*), arba tik tam tikrų tarmių priesaga, kuri, kaip ir turbūt *-ūlis* (plg. iš *-ula-* kilusią *-uli-s*, išplėstą *-ija-*), kilo iš sufikso su [u] ar su [uo] (pvz., *staibūlas* greta *staibulas*)¹⁴. Lietuvių kalbos formos su *-ū-l°* nėra paveldėtos. Priesaga **-ūlā-*, tiesa, suponuotina ir slavų kalboms. Ją liudija s. bžn. sl. *kobyła* 'kumelė' < **kabūlā-* ir *motyla* 'purvas, išmatos, mėšlas' < **matūlā-* bei s. r. *mogyla*, s.-kr. *gòmila* < **ma'gūlā-*. Tačiau šie žodžiai neturi baltų kalbų atitikmenų.

2.10. Dėl netobulos senųjų tekstų rašybos neįmanoma nustatyti, kokios kiekybės [u] turėjo juose užfiksuotas *tóbūlas*. Tik Vileto veikale (XVI a. pab.)¹⁵ bei XIX amžiaus pabaigos Mažosios Lietuvos tekstuose (ar su jais susijusiuose veikaluose) kartais pavartojamos formos su *ū*. Taigi skirtingą *tóbūlas* penultimą tegalima būtų aiškinti dvejopai. Ji galėjo kilti dėl priesagų kaitos arba [ū], kaip ir kitais atvejais, galėjo fonetiškai išsirutulioti iš trumpojo [u]. Jei čia būta sufiksų kaitos, *-ūla-s* reikėtų laikyti senesne forma, kurią pakeitė kitur vartotas sufiksas *-ula-s*.

2.11. Daukšos postilėje dalis pavyzdžių yra labai neįprasti. Greta 3 ir 1 kirčiuotės žodžių pasitaiko tokių, kurie turi kirtį antrame nuo galo skiemenyje: gen. sg. m. *tobūto* 1x¹⁶ (šalia *tobūto* 3x, *tóbulo* 1x, *tōbuo* 1x), f. *tobūtos* 1x (šalia *tobūtós* 3x), instr. m. *tobūtu* 1x, f. *tobūta* 1x (šalia *tobūta* 1x), adv. *tobūtei* (su dviem kirčiais) 1x

¹⁴ Plg. V. Grinaveckis, Daiktavardžių priesaga *-ūlis*, – Blt III (1) priedas, 1989, 81tt.; V. Vitkauskas, Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai, 2001, 101tt., 199; S. Ambrazaš, Daiktavardžių darybos raida, II, Vilnius, 2000, 175.

¹⁵ Baltramiejaus Vileto perikopių knygoje (Euangelias bei epistolas, Karalauczui, 1579) vienas iš dviejų čia esančių *tobulas* užrašymų yra su <ū> ar <ũ>: *kada Mokitinis jra kaip iō Miftras / tada ghis jra tobūlas* (EE 90₂₋₄). Ši grafema veikiausiai žymi balsio ilgumą. Vileto tekstuose ant [o] ir [u] apskritai dažnai dedami diakritiniai ženklai, kurių fonetinė vertė iki galo neišaiškinta (brūkšnelis ant <u> dedamas gen. pl. galūnėse; taip pat žodžio *jūs* formose ir kt.), žr. J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius, 1967, 25t.

¹⁶ Pavyzdžiai imti iš Cz. Kudzinowski, Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“, I–II, Poznań, 1977.

(šalia *tobulái* 9x, *tobulái* 1x, *tobulėi* 7x), komp. *tobûtesnis* 1x (šalia *tobulėsnis* 1x), sup. *tobûleusias* 1x, (šalia *tobuláusias* 1x, *tobuláuses* 1x, *tobulėuses* 1x), abstr. *tobûtumas* 1x (šalia *tóbutumás* [*tóbulas* 1]) 1x, *tóbutumás* 1x; all. *tobulúmop* (*tóbulas* [3])¹⁷. Žinoma, šie aštuoni pavyzdžiai galėjo būti korektūros ar spaudos klaidos. Bet ir Aleksandras Kuršaitis savo lietuvių vokiečių kalbų žodyne (IV, 2506) teikia *tobūlas* kirčiavimą. Jo šaltinis buvo spaudos darbuotojas, publicistas Jonas Vanagaitis (1869–1946). Atrankinis tikrinimas parodė, jog ir kiti 1 bei 3 kirčiuotės Daukšos postilės žodžiai dažnai turi gretybių su kirčiuotu antru nuo galo skiemeniu: *abėio* 2x, *abėia* 1x, *abėii* 1x (šalia *ábeie* [3] ir kt.), *alkánus* 1x (šalia *álkanas* [1 ir 3]), *ežero* 1x, *ėžero* 1x (šalia *ėzero*), *paprâstus* 1x (šalia *páprastuosius*), *pragárą* 1x (šalia *prágara*), *prânâszas* 1x, *prânâszas* 1x, *prânâssas* 1x (šalia *prânassás*), *prânâszo* 1x, *prânâszo* 1x (šalia *prânaszo*), *prânâszą* 1x, *prânâsza* 1x (šalia *prânaszą*), *prânâszu* 1x, *prânâszu* 1x (šalia *prânaszu*), *prânâszai* 1x (šalia *prânaszái*, *prânaszai*), *prânâszus* 1x (šalia *prânaszus*), *prigîmtomus* 1x (šalia *prigimtômus*), *réikátas* 1x (šalia *réikatas*), *sopúlo* 1x (šalia *sópulo*, nom. *sópulis*), *spieudátėis* 1x (plg. *spiaūdalas* ir *spiaūdalas* [3]), *wákárą* 1x (šalia *wákara*), *weikátą* 1x, *wėykátą* 6x, *wėikátus* 8x (šalia nom. *wėikatas*). Dalį parašymų dėl skurdaus paliudijimo galima laikyti ir spaudos ar korektūros klaidomis. Tačiau bendra tendencija yra akivaizdi. Šį reiškinį reikėtų mėginti susieti su faktu, jog Daukša vartojo dvi skirtingas kirčiavimo sistemas. Jei minėtieji penultimoje kirčiuoti žodžiai, kurie yra retesni už žodžius, tikrai atspindinčius senesnįjį kirtį, pripažįstami patikimais duomenimis¹⁸, galima manyti, kad šis kirtis veikiausiai atsirado dėsningai.

2.12. Aprašytasis Daukšos kirčiavimas savo pobūdžiu labai panašus į žemaičių tarmių šalutinį kirtį pokirtiniuose skiemenyse, pvz.: *bi̇mbâls* iš *bi̇mbalas*, *dvėgûps* iš *dvėgubas*, *šâutôys* iš *šâutuvas*¹⁹. Šalutinis kirtis turėjo suteikti tam tikrą ilgumą. Tad svarstyтина, ar tik nebus *tóbulas* tam tikrose tarmėse tapęs *tóbu.las*. Šis žodžio (iš paprūsės žemaičių tarmių?) garsinis pavidalas kitų tarmių tuomet būtų perimtas kaip *tóbú.las* (ar net **tobūlas*).

2.13. Kadangi *-ūlas* atrodo antrinė forma, toliau dėstoma hipotezė remiasi priesagos forma *-ula-s*. Ji (ar priesagų konglomeratas **-u-lo-*) retai vartojama būdvardžiams daryti. Keletą tokių pavyzdžių pateikė P. Skardžius (RR I 186),

¹⁷ Dėl aukštesniojo laipsnio formų ir abstraktų su *-uma-s* kirčiavimo priklausomybės nuo pamatinio žodžio kirčiuotės žr. Būga RR III 75tt.

¹⁸ Pranas Skardžius studijoje „Daukšos akcentologija“ dalį neįprastų Daukšos tekstų akcentuacijos atvejų vertina skeptiškai (žr. Rinkiniai raštai, V, Vilnius, 1999, 64t.).

¹⁹ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos dialektologija, Vilnius, 1994, 97; Zinkevičius LD 42tt., Grinaveckis, Blt III (1) priedas, 1989, 82.

J. O t r ę b s k i s (Gramatyka języka litewskiego, II, Warszawa, 1965, 125), S. A m b r a z a s (DDR II 172). Tai tokie žodžiai kaip *stebulas* ‘nepaprastas, ypatingas’ (: *stebūs* ‘nuostabus’, *stèbti*), *gėdulas* (3) ‘gedulingas’ (: *gedėti*).

2.14. Senovėje šis sufiksas, matyt, buvo labiau paplitęs, nes tapo pamatu dažniau vartotam priesagų konglomeratui *-ulỹs*²⁰; plg. *gėdulas* ‘gedulingas’ : *gedulỹs* (3). Veikiausiai priesagos *-ulỹs* abstraktų pradžia – tai iš priesagos *-ula-* būdvardžių su buvusiu niekatrosios giminės sufiksu **-ija-* išvesti abstraktai. Dėl tokio priesagos **-ija-* vartojimo palygintini *ilgis*, *-io* m. (2) < **il’gija-* (: *ilgas* < **ilga-*) ir kitų kalbų tipai: s. bžn. sl. *veselbje* neutr. ‘linksmybė, džiaugsmas’ < **-ijo-* neutr. (: *veselb* ‘džiugus, linksmas’), s. i. *vīryà-* neutr. ‘vyriškumas, didvyriškumas’ < **uīh-rījo-* neutr. (: ide. **uīh-ró-* adj. ‘stiprus’, plg. rytų toch. *wir* ‘kupinas jaunatviškų jėgų’, sudaiktavardėjęs s. i. *vīrá-* m. ‘vyras’ ir – su daiktavardėjant atitrauktu kirčiu – lie. *výras* [1]).

2.15. Abstraktai su *-ulỹs* vartojami greta reikšme panašių priesagos *-ulas* daiktavardžių; plg. *geidulỹs* (3) šalia *geidulas* ‘geidulys, geismas’ (: *geisti*)²¹. Atrodytų, šie *-ulas* abstraktai sietini su būdvardžiais *-ulas*; plg. *gėdulas* adj. ‘gedulingas’ šalia daiktavardžio *gėdulas* (3) (ir *gedulà*). Paprasčiausia manyti, jog jie kilę iš abstrakčiai sąvokai įvardyti pasirinktų niekatrosios giminės sudaiktavardėjusių būdvardžių; dėl ryšių su giminiškomis kalbomis plg. E. S c h w y z e r, A. D e b r u n n e r, Griechische Grammatik, II, München, 1966, 175 ir J. B. H o f m a n n, A. S z a n t y r, Lateinische Syntax und Stilistik, München, 1965, 153.

2.16. Beje, su priesaga *-ulis* (gal ir *-ulỹs*) < **-ul-ija-* taip pat daromasi ir ypatybės turėtojo pavadinimų, plg., pvz., A m b r a z a s DDR II 169t. Čia kyla klausimas, ar šie *-ulis* (*-ulỹs*) vediniai atsirado iš *-ula-* daiktavardžių, ar iš formaliai tokio pat garsinio pavidalo būdvardžių. Pirmuoju atveju būtų įvykęs iš daiktavardžių išvestų, priklausomybę įvardijančių būdvardžių su *-is*, *-ys* < **-ijo-* sudaiktavardėjimas, antruoju – **-ijo-* reikėtų traktuoti kaip priesagą, vartojamą būdvardžiams iš būdvardžių išvesti, esančią tokiuose būdvardžiuose kaip *dešinỹs* (3) (: *dėšinas*), sudaiktavardėjusiuose vediniuose *sėnis*, *-io* (2), f. *sēnė* (2), *gývis* (1) (: *gývas*); plg. gr. ζωῖον ‘gyvis, gyvulys’, vakarų toch. *śaiyye* ‘avis’ < **g^wǰōu-ijo-* : **g^wǰōuo-* ‘gyvas’, gr. ζωφόρος ir kitus su baltų kalbomis nesusijusius atvejus: gr. δόχμιος ‘kreivas’ (: δοχμός

²⁰ Trečiosios kirčiuotės žodžiai su *-ỹs* yra kilę iš pirminio gale kirčiuoto **-ijó-*; plg. s. i. *indriyá-* neutr. ‘jėga’ (: *indra-*, vieno iš dievų vardas, s. bžn. sl. *jedrō* ‘greitas’, s.-kr. *jedar* ‘stiprus’ ir kt. < **indro-*). Senieji paroksonai vėliau įgijo atitrauktą kirtį, plg., pvz., *ilgis* (2) < **il’gija-* < **(d)l_hig^h-ijo-*; dėl šio kirčio atitraukimo žr. Ch. S t a n g, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo, 1966, 146.

²¹ Žr. S k a r d ž i u s RR I 185.

‘t. p.’). Šio klausimo iki galo neįmanoma išspręsti, atliekamam tyrimui jis ir neturi didelės svarbos – juk galiausiai *-ula-s* daiktavardžiai yra kilę iš **-u-la-s* būdvardžių.

2.17. Taigi jei žodžio baigmenį *-ūla-* laikytume priesaga, pradžmuo *tob-* < **tāb-* turėtų būti šaknis. Toliau nekomplikuočiausiai būtų galima rekonstruoti bl. **tāb-*, ide. šaknies **teh₂b-* arba **teh₂b^h-* refleksą. Kadangi neaspiruotieji skardieji lūpiniai priebalsiai indoeuropiečių prokalbėje pakankamai reti²², rekonstruotoji šaknis su pabaigos aspiruotuoju skardžiuoju priebalsiu atrodo patikimesnė. Iš bėdos galima manyti, jog **tāb-* galėtų būti *ā* balsių kaitos laipsnio baltų slavų naujinys greta žodžio su pamatinio *e* laipsnio šaknimi. Tokia principinė galimybė matyti iš gretinimo su *godulys* (3) ‘godas, geismas, godumas’, senu abstraktu **gādu’lija-* iš būdvardžio **gād-ula-* ‘godus, godingas’ (: *gèsti, gendù, gèstis, gedáuti*; ide. **g^{wh}ed^h-* ‘geisti, trokšti, prašyti’). Tuomet ide. šaknį reikėtų rekonstruoti kaip **teb-*, nes **teb^h-* su dusliuoju pradiniu ir pabaigos aspiruotuoju skardžiuoju priebalsiu prieštarautų indoeuropiečių šaknies fonemų suderinamumo²³ taisyklėms.

2.18. Ide. šaknis **teb-* faktiškai nėra aptinkama, ypač reta yra ir tokioje pozicijoje esanti fonema [b]. Šaknys **teh₂b^h-* ar **teh₂b-* rūpima reikšme taip pat nežinomos. Tačiau veikiausiai būta iki šiol nepastebėtos šaknies **teh₂-*, kurios reikšmė įgalintų sieti su žodžiu, reiškiančiu ‘tobulas’.

2.19. Iš medžiagos, kuri leistų rekonstruoti minėtą šaknį, svarbiausi yra baltų ir slavų žodžiai reikšme ‘atolas, antro pjovimo žolė, dobilai’: lie. *atólas* (1), la. *atāls, attals*, pr. *attolis* < bl. **a(t)’tāla-s* (la. trm. *otūls* < **atuols* – su priesagos kaita), la. trm. *atala* < **at(t)ālā* f.; n. bulg. *otáva*, s.-kr. *òtava*, r. *otáva* < sl. **’otava*, s.-kr. *òtava* (greta *òtava*), slov. *otava* < sl. **’otava*, č. *otava*, slov. *otava*, le. *otawa*, a. luž. *wotava*, ž. luž. *wotawa*. Tokios specialios reikšmės kaip ‘atolas’ bendrumas aiškiai

²² Vis dėlto kai kuriais atvejais neaspiruotuosius lūpinius skardžiuosius ide. prokalbėje galima rekonstruoti: pvz., ide. **bel-* ‘būti stipriam’ – s. i. *bála-* neutr. ‘jėga’ < **bél-o-*, gr. *βέλτερο-* ‘geresnis’ < **bel-tero-*, s. bžn. sl. *bol’bъjъ* ‘geresnis, didesnis’ < **bol-is-* (šaknies pamatinis laipsnis *o* rodytų, jog čia būta niekatrosios giminės aukštesniojo laipsnio abliauto formos; plg. lo. *plūs* neutr. ‘daugiau’ < *plous* < **ploh₁-is* [senasis daiktavardis, reiškęs ‘daugybė’] : ankstyvosios lo. *pleōrēs* ‘plūrės (gausingesni, daugiau; daugelis)’, t. y. **pleoses* < ide. **pleh₁-jos-es* nom. pl. m. ‘daugelis, dauguma’; nelyginamojo laipsnio ide. **polh₁-u* nom. acc. sg. neutr. ‘daugybė’). Baltų ir slavų kalbose dažniau pasitaiko *b*, kuris, remiantis germanų kalbų duomenimis, yra kilęs iš neaspiruotojo ide. **b*.

²³ Dėl dusliojo–skardžiojo aspiruoto priebalsio sekos ir skardžiojo aspiruoto–dusliojo sekos dviejų priebalsių šaknyse negalimumo žr. A. Meillet, Introduction à l’étude comparative des langues indo-européennes, Paris, 1937, 174. Tačiau žodžio pradžios dusliojo ir pabaigos skardžiojo aspiruotojo kombinacija, taip pat ir atvirkštinė seka trijų priebalsių šaknyse su *u*, *r* ar laringalu prieš pabaigos sprogstamąjį priebalsį yra galimà; plg. **keub^h-* (s. i. *śobh-* ‘puošniam būti’), **kerd^h-* (s. v. a. *herta* ‘eilė, greta, būrys’, s. bžn. sl. *črěda* ‘eilė, greta, būrys, grupė’ < **kerd^hā-*), **teh₂b^h-* (lo. *tābēs* ‘(su)irimas, pakrikimas, puvimas, dūlėjimas’), **d^heh₁-k-* (gr. *θρυξ[α]*- aor. ‘sodinti, statyti, guldyti’, lo. *faciō* ‘daryti’ < **d^hə₁k-je/o-*).

rodo, jog žodžiai giminiški²⁴. Jie skiriasi tik savo priesagomis ir, beje, šitokia priesagų kaita būdinga kitoms žodžių poroms, plg. la. *krails* ‘sulenktas’ < **kraīla-s*, *kreīlis* ‘kairiarankis’²⁵ < **kréi’līs* : lie. *kreivas* (r. lie. *kraivas*, *kraywakis* ‘kreivaakis’ SPr 158v), r. *kriv*, *krivá*, *krívo*, *krivój* < **krei-ua-s*. Pirminė žodžių, reiškiančių atolą, forma, kurios pradžios elementas kol kas dar nevertinamas, galėtų būti **a(t)’tá-la-*, atitinkamai **a(t)’tá-ua-*, **a(t)tā-ua-*.

2.20. Baltų ir slavų žodžiai etimologiškai, matyt, susiję su veiksmažodžiais s. č. *otaviti sě* ‘(apie augalus) iš naujo sudygti, suželti, tapti žalia; (apie žmogų) atsigauti, pailsėti’, *zotaviti* ‘vėl žole apželti; įgyti naujų jėgų’, n. č. *zotaviti se* ‘atsigaivinti, sustiprėti’, la. *atālētiēs* ‘atsigauti, pailsėti’²⁶. Senosios čekų kalbos veiksmažodis, vartojamas atsinaujinusiui augalo augimui įvardyti, semantiškai ypač artimas žodžiui, žyminčiam atolą. Svarbiausias atolo požymis: žolė po pirmos pjūties ataugo ir pjautina antrą kartą. Dėl to slavų veiksmažodžių pirmine reikšme galima būtų laikyti reikšmę ‘leisti augalui vėl ataugti, atsinaujinti, regeneruoti’; iš jos vėliau išsirutuliojo bendresnė reikšmė ‘leisti atsigauti’. Latvių kalbos veiksmažodžio reikšmė ‘atsigauti, pailsėti’ veikiausiai kilo iš ‘atsinaujinti dar kartą išaugant, vėl išaugti’. Daiktavardžių ir veiksmažodžių pagrindas galiausiai yra būdvardžiai **a(t)’tá-la-* ir **a(t)’tá-ua-*. Iš jų dėl pažymimojo moteriškosios arba vyriškosios giminės žodžio (kad ir, pvz., lie. *šėkas* ‘nupjauta šviežia žolė; atolas; želmuo’: *sykį ėjau arkliams šėkų pjaut* [Sch]; *šile šėką roviau* [JV], *žmógus yrá kaip šėkas* [DP 463, t. y. žolė, plg. Biblijos Ps 103,15], la. *sēks*, pr. *schokis* ‘žolė’, atitinkamai *žolė*, la. *zâle*, slavų *trava*) elipsės galėjo kilti daiktavardžiai **a(t)’tála-s*, **a(t)’tála* ir **a(t)’táua*. Tiesa, moteriškosios giminės daiktavardžiai, lygiai kaip ir kiti, greta *a* kamieno (ide. *o* kamieno) daiktavardžių esantys tos pačios reikšmės baltų slavų ir kitų giminiškų kalbų *ā* kamieno (*-*ah*₂- < *-*e-h*₂-) variantai, galėjo būti kilę iš kuopinių daiktavardžių (*-*h*₂-) su išblėsusia kuopine reikšme²⁷.

²⁴ Baltų ir slavų žodžius sugretino dar Bezenbergeris, žr. BB XXIII, 1897, 296, 1 išn.; tačiau tolesnė jų etimologija aptarta klaidingai.

²⁵ Dėl la. *kreīlis* (< **kréi’līs*): la. *krails* (veikiausiai iš **krai-la-s*) poros galima nurodyti panašius la. *keiris* ‘kairiarankis’, *keire* ‘kairė ranka’ ir lie. *kairas*, *kairys* (4), *kairė* (4).

²⁶ Šio veiksmažodžio ir minėtų daiktavardžių artumas buvo pastebėtas Endzelyno (ME I 149) ir Vasmerio (žr. Russisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1955, 289). Tačiau jų etimologinis ryšys abiejų mokslininkų buvo atmestas.

²⁷ Keletas tokių *ā* kamieno baltiškų žodžių, kuriuos bent iš dalies galima būtų laikyti buvusiais kuopiniais dariniais, yra nurodyta Skardžiaus *Lietuvių kalbos žodžių daryboje* (plg. RR I 43tt.) ir Endzelyno latvių kalbos gramatikoje (LG 193t.). Pirmyktė kuopinė reikšmė, matyt, išlaikyta senajame lietuviškame Prūsijos pavadinime *Prūsa* (1) ‘Prūsai’ (greta yra etnonimas *prūsai* (1)); plg. G. Klingenschmitt, Die lateinische Nominalflexion, – Latein und Indogermanisch, hrsg. von O. Panagl und Th. Krisch, Innsbruck, 1992, 90; kitaip Mažiulis PEŽ III 360t.

2.21. Rekonstruotųjų būdvardžių reikšmė būtų ‘vėl ataugęs’, ‘atsigavęs, vėl pašiilsėjęs’. Taigi atolas suvoktinas kaip ‘(po pirmojo pjovimo) ataugusi žolė’, ‘vėl ataugę žoliniai pašarai’. Panašų pavadinimo motyvą turi ir n. v. a. trm. *Ettgron* ‘atolas’ < **ed-grōn* ‘ataugimas’²⁸. Iš panašios reikšmės būdvardžio yra išvestas slavų vardažodinis faktityvas su *-i-ti*, praes. *-ī-* < **-ī-tej*, praes. **-ī-* reikšme ‘daryti tuo, ką nusako pamatinis būdvardis’ (sangražinis su *se* – ‘tapti tuo, ką nusako pamatinis būdvardis’)²⁹. La. *atālētiēs*, matyt, yra vardažodinis fientyvas **-ē-ti*, praes. **-ēja* reikšme ‘ataugti’, ‘atsigauti’, kurio intranzityviškumas papildomai sustiprintas sangraža (kaip, pvz., *bijóti-s*).

2.22. Būdvardžiams **a(t)'tā-la-s*, **a(t)'tā-ua-s* teikiama reikšmė ‘ataugęs [ar kt.]’ aiškiai rodo čia esantį preverbą **at-* ‘vėl’. Tiesa, negalima teigti (kaip *Bezzeneris*, BB XXIII, 1897, 296, išn. 1), kad vediniai buvo išvesti tiesiog su šiuo preverbu *at-*, arba **atā-*, ir priesagomis *-la-* < **-lo-* ar *-ua-* < **uo-*. Žinoma, priesaga **-ua-* ir turbūt **-lo-* galėjo būti panaudota būdvardžių darybai iš prieveiksmių. Vis dėlto tokioms funkcijoms priesagos niekur nebėra produktyvios. Antai indoeuropiečių prokalbėje būta **pr̥h₂-uo-* ‘ankstyvasis, pirmasis’ (žr. s. i. *pūrva-* ‘ankstyvasis, pirmasis’, av. *pouruuā-*, sl. **pr̥vъ* ‘pirmasis’, v. toch. *yparwe* ‘iš pradžių, pirma’ < toch. **jän+pārwa* < **en+pr̥h₂uo-m*, alb. *parë* ‘pirmas’), kuris išvestas iš defektyvaus **práh₂/pr̥h₂-* (**pr̥-h₂-* egzistavo šalia **pr̥*, *pr-o*, *prej* ir kt.) reikšme maždaug ‘priekinė dalis, pusė’ (ide. acc. sg. **prám* ‘anksti’ < **práh₂-m* atspindi lo. *prandium* ‘pusryčiai’, ide. instr. **pr̥h₂-áh₁* – s. i. *purá* ‘anksčiau, pirma’, ide. abl. **pr̥h₂-ás* – s. i. *puráh* ‘priešakyje, priekyje’, ide. lok. **práh₂-i* – lo. *prae* ‘prieš’). Šią priesagą turi ir sl. **prāvъ* ‘teisus, tiesus, prieš’³⁰. Kadangi priesaga vėliau nebuvo vartojama, pagrįsčiau manyti, jog *pravъ* kilęs iš **prō-uo-* (plg. lo. *prō*, gr. *πρωί, πρωῆ* ‘anksti’) reikšme ‘tiesiai, į priekį nukreiptas’ arba iš vėlyvesnio **prā-ua-* su baltų ir slavų laikais dėl analoginio abliauto įsivestu *ā* balsiu (lie. *prō*, *pro-*, sl. *pra-* < **prā* naujinys, atsiradęs greta **pra* < **pro*, matomo lietuvių *pra-*, slavų *pro*, *pro-*; plg. **pā-* greta *pa-* < **po*, **atā-*, lie. *ató-* greta *ata-*). Germanų kalbos pratęsia **pro-uo-* ‘priešakyje, priekyje esantis’: s. v. a. *frau*, *frō* m. (*n* kamienas) ‘ponas’, s. ang. *frēa* m. (n) ‘t. p.’ < germ. **frauō*, acc. **frauou-u*ⁿ < **pro-uo-n-m*, n. v. a. *Frau*, v. v. a. *vrouwe*, s. v. a. *frouwa* f. (*ō* ir *ōn* kamienas) ‘ponia’ < **frauīō(n)-*

²⁸ Plg. F. Kluge, W. Mitzka, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin, New York, 1975²¹, 275. Kiti atolo pavadinimai susiję su reikšme ‘po pjūties (t. y. po pirmojo pjovimo)’: pvz., n. v. a. trm. *Nachmahd*, ang. *aftermath*, danų *efterslaet*.

²⁹ Tai slavuose gana produktyvus tipas; plg. s. bžn. sl. *cěliti* ‘suteikti sveikata, gydyti’ < **kai'li-tej*, praes. *cělī-* < **kailī-*: *cělъ* ‘visas, sveikas’ < **kai-la-s*.

³⁰ Plg. *Vasmer* REW II 424.

(vyriškosios giminės go. *frauja*, s. ang. *frīgea* ‘ponas’ < **fraujon-* veikiausiai yra padaryti retrogradiškai). Iš italikų kalbų paminėtini lo. *priuius* ‘nuosavas, savas, pavienis, atskiras’, umbrų *prever*, oskų *preivatud* < **prei-uo-* (t. y. – ‘esantis šalia’?). Tolesnis šios priesagos vartojimo pavyzdys – ide. **oġ-uo-* ‘vienas’ (gr. *οἶος* ‘vienas’, av. *aēuua-* ‘vienas’), esantis greta **oġ-no-* ‘vienas’ (germ. **aġna-* ir kt.), **oġ-ko-* (s. i. *éka-* ‘vienas’). Būdvardžio su *uo-* pamatą šiuo atveju sudarorieveiksmis reikšme ‘sau, privačiai, savo vardu, pas save’³¹. Panašaus **lo-* priesagos vartojimo pavyzdžiai yra labai abejotini. Galima būtų paminėti gr. *φίλο-ς* ‘mielas; nuosavas’, kilusį iš **b^hi-lo-* ‘čia esantis’ (: go. *bi* ‘pas, prie’ < **b^hi*)³². Taip pat ir iki šiol neaiškintą v. kimrų *ol* m. ‘pėdsakas, pėdos’ galima būtų kildinti iš **po-lo-* ‘kas yra po to, kas lieka’ (: ide. **po*, plg. lie. *pō* < **pā*).

Net jei šie aiškinimai teisingi, dėl darinių izoliuotumo reikėtų teigti, jog priesaga **lo-* labai anksti neteko savo produktyvumo. Jei **atāla-* norėtume analizuoti kaip **atā-la-*, iškiltų kliūtis: pirmasis elementas **atā-* dėl *ā* balsio, kurį turėtume laikyti naujiniu greta **ata-* < **ato-*³³, kaip ir **pā-*, **prā-* atveju, gali būti kilęs anksčiausiai baltų ir slavų prokalbės ar vien baltų prokalbės (dėl slavų atitikmenų stokos) laikais.

³¹ Žr. G. Klingenschmitt, *Mittelpersisch, – Indoarisch, Iranisch und die Indogermanistik*, hrsg. von B. Forssman und R. Platz, Wiesbaden, 2000, 221, išn. 96.

³² Dėl gr. *φίλος* žr. Frisk GEW II 1019t. – čia žodžio kilmės klausimas aptartas, tačiau neišspręstas.

³³ Lie. *ata-* galėtų būti paaiškintas tik kaip kilęs iš **ato*. Kildinimas iš **ata* ir lyginimas su *a* galūnės lokatyvais, kaip **mé-t-a* (gr. *μέτα, μετά* greta **me-t-i*, glūdinčio s. v. a. žodyje *miti* < germ. **međi* ir kt.), **kṃ-t-a* (gr. *κάτα, κατά* greta **kṃ-t-i*, esančiame v. kimrų *genhyf* ‘su manimi’), **h₂ant-a* (gr. *άντα*, s. lie. *anta* Mž ‘ant’ greta **h₂an-t-i*, atspindimame s. i. *ánti*, gr. *άντι*), reikiamai nepaaiškina lietuvių ir kitų giminių kalbų formų santykio (kelt. *ate-*, sl. *otъ*). Štai keltų kalboje yra *ate-* ‘atgal, vėl’ (pvz., galų *ate-*, s. air. *aith-*). Nuomonė, kad nekirčiuotas ide. **-i* galų kalboje tampa **-e* (Pedersen, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, I, Göttingen, 1909, 40t.), nėra patikima. Lyginimas su semantiškai panašiu germanų **eđi* (s. v. a. *iti-*, s. ang. *ed-*, go. *id-* ir kt.; plg. n. v. a. trm. *Ettgron* ‘atolas’, žr. šio straipsnio 2.21) < ide. **eti-* ‘be to’ (gr. *έτι* ‘dar’ ir kt.) atmestinas dėl skirtingo vokalizmo (*a* : *e*). Tad galų *ate-* galėtų pratęsti senąją **ate* (lo. *at* ‘tačiau, vis dėlto’ < **ate* ‘vėl, dar kartą’, gr. *ά-τάρ* ‘tačiau, bet’). **ate* ir **ato* ryšys gretintinas veikiausiai su **pé-ti* (av. *paiti*, s. pers. *patiy* preverbis ir prielinksnis) ir **poti* (iran. **pāti-* kaip pirmasis vardažodinių dūrinių sandas, pvz., Pahlavī knygos *p’tš’y /pādišāy/* ‘turintis savo dispozicijoje’, n. pers. *pādišā[h]* ‘karalius’, sogdų *p’tyš’wnh wδwh* ‘pilnateisė sutuoktinė’ < **pāti-xšā-uan-*, Pahlavī knygos *p’shw’ /pāsox/*, n. pers. *pāsux* ‘atsakymas’ < **pāti-sah-uan-*, esantis greta Pahlavī knygos naujinio *pshw**, manichėjų–v. pers. *pswx*, manichėjų–partų *pswx* < **pāti-sah-uan-*), **pré-ti* (s. i. *prāti*, gr. eol. *πρές*, pamfil. *περτ’*) ir **pro-ti* (gr. ep. *προτί*, kret. *πορτί*, jon. at. *πρός*) tarpusavio ryšiais. Šaknies balsių kaita *é* : *o* (: *ø*) vyksta ir kituoserieveiksmiuose; pavyzdžiui, s. i. *ānu* ‘po’ < **énu* : ai. *ānušák*, s. av. *ānušaxš* ‘einantis paeiliui’ < **onu-sék^w* ‘sekantis paskui’; **én* (gr. *έν*, pr. *en*, la. *è-*) : **on-* (s. bžn. sl. *onušta* ‘sandalai’ < sl. **onućća* < **an-au-tjā-*, s. bžn. sl. *odolb* f. ‘klonis, slėnis’ < **an-dali-* < **on-d^holi-*)(: **ṇ-* lie. *į* < **in*, sl. *vъ* < **un*, kurie šiose kalbose įsiveržė į senojo **en* vartojimo sritį); **sém* : *som-* : **sm̥-*. Slavų *otъ* veikiausiai yra kilęs iš **ato-s*. Jo ryšį su **ato-* galima palyginti su **po* (lie. *pa-*, sl. *po*, lo. *po-situs*) ir **po-s* (lie. *pàs*, *pāstaras*, lo. *post* ‘po’ < **pos-ti*, *posterus* ‘sekantis, paskesnis’ < **pos-tero-*, s. i. *paścā* ‘užpakalyje’ < **pos-h₃k^wé-h₁*), **en* (gr. *έν*) ir **en-s* (gr. *είς*) ir kt.

Tai, kad vedybai buvo pasinaudota daugių daugiausia tik labai anksti buvusia produktyvia priesaga *-lo-, reikėtų vertinti kaip kontrargumentą minčiai, jog čia būta vėlyvo darinio. Turint galvoje šiuos sunkumus, minėtas aiškinimas labai menkai tikėtinas. Tikėtinumą dar labiau mažina ir semantikos prieštaravimai: būdvardžių *a(t)tāla-, *a(t)tāua- reikšmė tuomet būtų ‘pakartotas’ (:at- ‘atgal, vėl’). Tokio reikšmės išaiškinimo pakaktų, jei žodžio, įvardijančio atolą, reikšmė būtų rekonstruojama kaip ‘pakartota pjūtis, pakartota šienapjūtė’ (kaip ang. *aftermath*). Tačiau to nepakanka, jei postuluojuama denominatyvo reikšmė – ‘vėl ataugantis, vėl atsigauantis’.

2.23. Žodžius *a(t)tā-la-, *a(t)tā-ua- telieka traktuoti kaip *at-ā-la-, *at-ā-ua- arba kaip *at-'tā-la-, *at-'tā-ua-. Pirmuoju atveju čia reikėtų išvelgti šaknį *ā- (*h₂eh₁- ar *h₁eh₁-). Tačiau tokios semantiškai tinkamos šaknies buvimo įrodyti negalima. Antruoju atveju reikėtų manyti, jog žodžių pradžios elementai yra trumposios preverbų ar prielinksnių lie. *ata-*, sl. *otъ* formos, o toliau eina šaknis *tā³⁴. Tokiai interpretacijai iš esmės nieko negalima prikišti. Tiesa, senojoje lietuvių kalboje preverbas *at-* prieš dantinius priebalsius dažniausiai būna ilgesnės, *ata-*, formos. Tačiau neretai pasitaiko ir *at-* forma, plg. DP *atdarit* (greta *atadarit*), *atduot'*, *addawe*³⁵, *attólina* (greta *atatólina*), *attráukia*, *atrâuksime*, *atrâuke* (greta *atatrâukt*), *attréme*, *atremtú*, *atremti* (greta *atatremti*); Mž *atdawiau* (greta *atadawe*), *atdûts*, *attolink*, *attreme*; Žyvato (1759) *adarity*, *aduty*, *atrawkty*, *atolinty*³⁶. Preverbas *ot-* greta *otъ* taip pat egzistuoja ir senojoje bažnytinėje slavų bei kitose slavų kalbose³⁷. Ar ši *at-, atitinkamai *ot-*, yra paveldėta trumpoji forma, ar ji tik sutrumpėjusi nekirčiuotoje pozicijoje, lieka neaišku. Formų *pr-ó (gr. *πρό*, s. i. *prá*, lie. *pra-* ir kt.) ir *pr̥ (s. i. *pr̥sthá-* neutr. ‘nugara’ < *pr̥-sth₂-ó- neutr., lie. *pirštas*, s. bžn. sl. *pr̥stъ* ‘pirštas’ < *pr̥-sth₂-o- m. ‘išsikišantis, kyšantis’) buvimas patvirtintų pirmąją galimybę. Vis dėlto lie. *api-*, *ap-*³⁸ < ide. *opi³⁹. ir s. bžn. sl.

³⁴ Tai, kad lie. žodžiai turi tik vieną [t], galima paaiškinti lietuvių kalbai būdingu degeminacijos morfemų sandūroje procesu (Z. Z i n k e v i č i u s, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I, Vilnius, 1980, 165; LD 180; V. V a i t k e v i č i ū t ė, LKG I 115t.); tokio reto, nublankusios morfeminės struktūros žodžio pavidalas galėjo būti užrašytas fonetiškai, plg. dar lie. *atókti* ‘atitokti’ (F r a e n k e l LEW 21), *atíenis* ‘užtakis, atsiauta; sekluma’ greta *attíenis* ‘t. p.’ (: *tienė* ‘gili, rami upės vieta; užutekis, tēkė’). Latvių žodžiai, reiškiantys atolą, kitaip nei lietuvių, užfiksuoti gana seniai, čia dažnesnė rašyba su dviem <t>, žr. E n d z e l ĩ n s, ME I 149. Dėl sl. *ot-*, *o-* prieš priebalsį žr. P. D i e l s, Altkirchenslavische Grammatik, Heidelberg, 1963², 88t.

³⁵ Kai kurių formų rašymas su *-dd-* patvirtina, kad *atduot'* užrašyta morfologiškai.

³⁶ Žr. K u d z i n o w s k i IS 65, 68; D. U r b a s, Martyno Mažvydo raštų žodynas, Vilnius, 1996, 42, 52; A. G i r d e n i s, D. G i r d e n i e n ė, 1759 metų „Žiwato“ indeksas, Vilnius, 1997, 76, 77, 84.

³⁷ Žr. D i e l s AG 88t.

³⁸ Plg., pvz., DP *appiáustimas* greta *apiapiaustimo*, *appiaustitas* greta *apiapiaustites* (K u d z i n o w s k i IS 30).

³⁹ Žr. D i e l s AG 87t.

ob < ide. **ob^{hi}*⁴⁰ formų ryšiai veikiau nurodo trumpąjį variantą atsiradus tik fonetiškai.

2.24. Šaknis **teh₂-*, kuria reikėtų remtis aiškinant žodžius **at-'tā-la-s*, **at-'tā-ua-s*, veikiausiai rekonstruotina iš gr. *τᾶλις* ir lie. *talōkas* (2). Graikų tekstuose žodis *τᾶλις* yra paliudytas tik du kartus. Sofoklio „Antigonėje“ jo pavartojimas yra tikrai senas (V amžius prieš Kristų): (628) *τῆς μελλογάμου νύμφης* (629) *τάλιδος ... Ἀντιγόνης* '(gen. sg.) vestuvių laukianti nuotaka, *τᾶλις Ἀντιγόνη*'. Be šios eilutės, žodžio reikšmę nustatyti padeda teksto scholija, kurioje cituojama Kalimacho (III a. pr. Kr.) eilutė, taip pat įrašas Hesichijo žodyne. Scholija yra tokia: *τᾶλις λέγεται παρ' Αἰολεῦσιν ἢ ὀνομαθεῖσά τινι νύμφη* 'τᾶλις eolams reiškia susižadėjusią, pagal amžių tekėti galinčią merginą (arba susižadėjusią nuotaką)'. Hesichijo žodyne teigiama: 85a + *τᾶλις · ἡ μελλόγαμος παρθένος καὶ κατωνομασμένη τινί οἱ δὲ γυναικα γαμετήν, οἱ δὲ νύμφην* 'τᾶλις, vestuvių laukianti ir susižadėjusi, subrendusi mergina, pasak vienu, – susituokusi moteris, pasak kitų, – nuotaka'. Kalimachas *τὴν τᾶλιν* vartoja įvardyti nuotakai, kuri prieš vestuves turi atlikti vaisingumo ritualą – miegoti su dar nesubrendusiu, tėvus turinčiu berniuku. Pavartotasis *τᾶλις* yra išmoktas, negyvas žodis, kurį autorius, labai mėgęs neįprastus, retus žodžius, perėmė iš kitų tekstų. Viename iš Sofoklio rankraščių nuorašų (T variante) žodžiai *τῆς μελλογάμου νύμφης* yra praleisti. Tačiau Hesichijo žodyne panašūs žodžiai yra – matyt, tai senas šios Sofoklio kūrinio vietos paaiškinimas, kuris kažkada perduodant buvo prirašytas, ir veikiausiai tas prierašas Hesichijui buvo duomenų šaltinis. Nėra jokio pamato abejoti šiuo iš Antikos atėjusiu aiškinimu. Reikšmė 'jauna, tekėti galinti (pagal amžių) mergina', 'jauna, tekėti galinti nuotaka' puikiai tinka minėtai Sofoklio veikalo vietai. Kaip jau seniai pastebėta⁴¹, graikų žodis semantiškai ir formaliai dera su lie. *talōkas* adj. 'suaugęs, subrendęs', subst. m. 'suaugęs, subrendęs jaunikaitis', 'suaugusi, subrendusi mergaitė'⁴². Žodžių gr. *τᾶλις* ir lie. *talōkas* pamatas, anot Pokorny IEW 1055 ir A. Walde, J. Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, I, Berlin-Leipzig, 1930, 705, yra šaknis **tāl-*⁴³ 'augti, žaliuoti;

⁴⁰ Formos **o-b^{hi}* (s. bžn. sl. *o*, *ob* 'apie, aplink') ryšys su **o-b^ho-* (lie. *abū*, s. bžn. sl. *oba* 'abu') atitinka gr. *ἀμφί* 'apie, aplink' (< **h₂am-b^{hi}*, plg. lo. *am^b[i]*-, arba < **h₂m-b^{hi}*, plg. s. v. a. *umbi* 'apie, aplink') ryšį su *ἄμφω* 'abu' (plg. lo. *ambo*) ar go. *bi* 'apie, aplink' < **b^{hi}* ryšį su *bai* 'abu' < **b^ho-*.

⁴¹ Žr. Frankel LEW 1054.

⁴² Moters asmuo taip pat įvardijamas vyriškosios giminės žodžiais ir keliais kitais atvejais: *meḡiškas*, *móteriškas*. Tai turbūt anksčiau buvę niekatrosios giminės žodžiai; plg. n. v. a. *das Mensch* '(pauk.) moteris', v. v. a. *mensch* neutr. 'tarnaujantis asmuo, bernas, merga'.

⁴³ Laringalų teorijos požiūriu šią šaknį reikėtų suvokti kaip **teh₂l(h)-* arba **tal(h)-* (su pamatinium a). Tokios struktūros šaknys indoeuropiečių prokalbėje pasitaiko, plg. **d^heh₂lh₁-* (arba **d^halh₁-*) 'sprogti, vešėti, žydėti' ir galbūt **peh₃lh-* (kaip galimas lie. *pūlti*, germ. **fallana* 'kristi' ir arm. *p'łani* 'kristi' pamatas, žr. G. Klingenschmitt, Das altarmenische Verbum, Wiesbaden, 1982, 171t.).

augalas, jaunas ūglys', su kuria toliau siejami lie. *atólas* (atsisakant sąsajos su tą pat reiškiančiu slavų *otáva*), gr. τῆλις f. 'tam tikri dobilai' ir lo. *tālea* 'sodinukas, ūglys, skiepas; nupjauta lazdos formos dalis, lazdelė, stulpas, baslys' (taip pat ir graikų žodis τηλεθάοντ- 'žydintis, vešintis, tarpstantis' < *t^hālet^ha_{jo}-nt-, kuris iš tiesų sietinas su gr. θάλλω, τέθηλα 'žydėti, vešėti, tarpti'). Visi minėti žodžiai galėtų būti kildinami ir iš šaknies *teh₂-. Jei čia sietinas ir lie. *atólas*, ši šaknis telieka vienintelis įmanomas pagrindas – juk ir slavų *otava* negali būti atskirtas nuo baltų žodžio. Taigi lie. *atólas*, slavų *otava*, gr. τῆλις ir lie. *talōkas* vestini iš šaknies *teh₂- reikšme 'iki brandos išaugti, subręsti, prinokti'. Postuluojami būdvardžiai *at(a)-'tā-la-s, *at-'tā-ua-s (ar kt.) tuomet reikštų 'vėl subręsti' (< *tah₂-lo- atitinamai *tah₂-uo-). O lie. *talōkas* – *tə₂-lo- 'iki brandos išaugęs, subrendęs'. Iš *tala- pagal *gerókas* (1), *baltókas* (1) tipą⁴⁴ galėjo būti išvestas tolesnis darinys, kuriuo reiškiamas artėjimas prie sąvokos, įvardytos pamatiniu žodžiu. Tad anksčiau žodis galėjo reikšti 'jau (pakankamai) pasiekęs brandos'. Dėl kirčio *talōkas* (2) gretintinas su *naujōkas* (2), *baltōkas* (2) daiktavardžiais ir panašiais vediniais, kurie metoniškai kilę iš gale kirčiuoto *naujā'ka-s, *baltā'ka-s ir kt. Galūninis kirčiavimas turėjo atsirasti dėl kirčio nukėlimo daiktavardėjant. Taigi *talōkas* kaip daiktavardžio vartojimas laikytinas senu dalyku⁴⁵. Gr. τῆλις galėtų būti kilęs iš *tah₂-li- su pirmine priesaga *-li- arba iš *tah₂-lo- 'prinokęs' kaip *i* priesagos vedinys; plg. slavų *bylь f. 'žolė' (bžn. sl. *bylь)⁴⁶ < *b^huh₂li-, esantis šalia *bylo 'stiebas, stambas' (s.-kr. bīlo ir kt.), gr. φῦλον 'giminė, kiltis, kamienas' < *b^huh₂-lo-. Kiti toliau su gr. τῆλις siejami žodžiai (žr. P o k o r n y I E W ir kt.) yra semantiškai nuošalūs. Jei čia taip pat glūdi minėta ide. *teh₂- šaknis, jai reikėtų skirti dar vieną (pirminę ar antrinę), bendresnę reikšmę – 'augti'. Beje, gr. τῆλις ir ypač lo. *tālea* savo garsinio pavidalo požiūriu galimi labai įvairiai interpretuoti. Jų kilmės išaiškinti neįmanoma.

2.25. Lie. *tóbulas* galėtų būti kildinamas iš šaknies *teh₂- 'subręsti, prinokti', jei jo pamatą rekonstruotume kaip išplėstą šaknies formą *teh₂-b^h-. Tačiau kiti tokios šaknies tęsiniai neegzistuoja, ir klausimas lieka neaiškus. Iš esmės šaknies

⁴⁴ Lie. *gerókas* ir kt. atveju – tai sl. *kakō* 'kaip' < *k^wa-h₂-h₃k^w-o- 'tam tikrą kompleksą kaip išvaizdą turintis', s. air. *cách*, v. kimrų *pawb* 'kiekvienas' < kelt. *k^wāk^w-o- (indef.) darybos tipas; šio tipo lie. vediniai yra *kóks*, s. lie. *kokis*, *kokias* DP. Su žodžiais *baltókas* : *báltas* dera dariniai s. i. *śvityáñc*- 'balkšvas' < *k^wūiti-h₃ok^w-, *k^wūiti-h₃k^w-, s. i. *śvitīc*-, av. *zairiianc*- 'gelsvas' < *g^hel(h)i-h₃ok^w-, s. air. *adaig* f. 'naktis' < *adi-h₃k^w-ih₂- 'kas juosva'.

⁴⁵ Būdvardis *talokas* pasitaiko tik nekirčiuotuose tekstuose. Tad LKŽ čia klaidingai teikia cirkumfleksą. Iš tiesų lauktinas akūtas – *talókas (1).

⁴⁶ Plg. Этимологический словарь славянских языков, под. ред. Трубачева, III, Москва, 1976, 149t.

plėtimas b^h yra galimas. Plėtiklis b^h pasitaiko dažnai, tačiau ne visi nurodomi pavyzdžiai yra patikimi. Abejonių kyla tuomet, kai įprastoji ir plėtimo pavyzdžiu nurodoma šaknies forma nedera semantiškai. Antai patikimai negalima įrodyti ryšio tarp s. i. šaknies $\acute{s}ubh-$ (praes. $\acute{s}obha-$ med. ‘būti gražiam’, $\acute{s}u-m-bh-\acute{a}-$ act. ‘gražų daryti, puošti’), $\acute{s}udh-$ (praes. $\acute{s}u-n-dh-a-$ act. ‘švarinti’) ir $\acute{s}uc-$ (praes. $\acute{s}óca-$ act. ‘šviesti, degti’)⁴⁷ kaip $*k_{e\bar{u}}+b^h-$: $*k_{e\bar{u}}+d^h-$: $*k_{e\bar{u}}+k/k^w$. Geriau semantiškai dera šaknys, įvardijančios audimą⁴⁸, nors jų pradžios laringalą galima postuliuoti, bet ne įrodyti. Čia galėtų būti tokie šaknų ‘austi’ variantai: 1. $*h_{e\bar{u}}$ -⁴⁹ ‘austi’ (s. i. $u-$: praes. $vaya$ act. ‘austi’ < $*h_{u-\acute{e}je/o-$, $ut\acute{a}-$ ‘išaustas’ < $*hu-t\acute{o}-$); 2. $*h_{u-eb^h}-$ (germ. $*\acute{u}ebana^n$; gr. $\acute{\upsilon}\phi\acute{\alpha}i\nu\epsilon/o-$ ‘austi’ < $*hub^h-\eta\grave{\jmath}e/o$; s. i. $\acute{u}r\eta\acute{n}\acute{a}v\acute{a}bhi-$ ‘voras’ < *‘vilną audžiantis’; n. av. $ubd\acute{a}\acute{e}na$ ‘susidedantis iš nuausto’, $*ubda-$ ‘kas nuausta’ < $*hub^h-to-$; toch. A $w\acute{a}p-$, B $w\acute{a}p-$ ‘austi’); 3. $*h_{u-eg/g^h}$ (s. air. $fig-$ ‘austi’, kimrų $gweu$ ‘austi’); 4. $*h_{u-eh_1}$ -⁵⁰ (s. v. a. $w\acute{a}t$ f. ‘drabužis, apdaras’, s. ang. $w\acute{a}ed$ f. ‘suknelė, drabužis, burė’ ir kt. < germ. $*\acute{u}e-\acute{d}\acute{i}-$ < $*h_{ueh_1-t\acute{i}-$ [arba $*h_{ueh_1d^h-i-?}$]); 5. $*h_{u-eh_1-d/d^h}-$ (lie. $\acute{a}usti$, $\acute{a}ud\acute{z}iu$, la. $\acute{a}u\acute{z}u$ ‘austi’ < $*h_2/h_3a/o\bar{u}-h_1-d/d^h-\acute{\jmath}e/o-$). Čia neketinama nuodugnai aptarti su klausimu susijusios medžiagos bei pateiktų atvejų, galima tik papildomai dar nurodyti keletą pavyzdžių: $*d^hr-eb^h-$ (r. trm. $dreb\acute{a}$ ‘nuosėdos, tirščiai, išspaudos’)⁵¹ ir $*d^hr-ab^h$ -⁵² (n. air. $drabh$, $dramh$, $dr\acute{a}$ m. ‘atliekos [pvz., javų]’; $*d^hrab^h-$ arba šaknies $*d^hreb^h-$ balsių kaitos laipsnis $*d^hrob^h-$, esantys žodžiuose n. isl. $draf$ neutr. ‘nuosėdos, tirščiai, ankštys’, n. norv. $drav$, n. dan. $drav$ ‘mielės’, n. šv. $drav$ ‘kiaulių ėdalas, pašaras’, v. ang. $draf$ ‘nuosėdos, tirščiai, mielės’, v. v. ž. $draf$ ‘išspaudos, žlaugtai’ < germ. $*dra\acute{b}a-$, s. v. a. $trebir$ pl. neutr. ‘išspaudos, žlaugtai’ [vienaskaita

⁴⁷ Plg. M. Mayrhofer, Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen, II, Heidelberg, 1996, 656.

⁴⁸ Plg. Walde Pokorny VWIS I 16t., 248, 257.

⁴⁹ Pradžios laringalas, jei čia priklausytų ir bl. $*\acute{a}ud-\acute{\jmath}a-$, būtų h_2 arba h_3 . Jei dar sietinas ir arm. $z-awd$ ‘ryšys, jungtis’ ir $y-awd$ ‘ryšys’ (plg. Pokorny IEW 75), jis laiduotų laringalą h_2 . Tačiau armėnų žodžiai gali būti ir kitaip etimologiškai aiškinami (plg. Klingenschmitt AV 178, išn. 18). Laringalo h_2 rekonstravimui neprieštarauja ir gr. $\acute{\upsilon}\phi\acute{\alpha}i\nu\epsilon/o$. Beje, kai kada siūlomo garsų kitimo ide. $*h_2u > gr. \acute{\alpha}u$ neįmanoma įrodyti.

⁵⁰ Jei lie. $v\acute{o}ras$ (3), la. $v\acute{a}ris$ ‘voras’ taip pat sietini su ‘austi’ (plg. Fraenkel LEW 26), reikėtų rekonstruoti dar vieną šaknies formą $*h_{u-eh_2}$.

⁵¹ Į akis krinta dviejų variantų su skirtingos kokybės pamatinio laipsnio balsiu buvimas. Pamatinį šaknies balsių kaitos laipsnį [a] turi ne tik $*d^hr-ab^h-$, bet ir $*d^hr-ag^h-$, $*d^hr-ak-$ ir $*d^hr-as-$. Tuo tarpu pamatinį [e] galima rekonstruoti tik vienam žodžiui ($dreb\acute{a}$). Veikiausiai slavų $dreb-$ reikėtų laikyti analoginiu naujiniu šalia slavų $drob-$ < $*drab-$ (atsiradusį analogiškai pagal $e : a < ide. e : o$ santykį).

⁵² Pokorno žodyne (IEW 252) teikiama $*d^hr\acute{a}b^h-$ praforma (su analogiška, netipine skiemens struktūra – skiemens viršūnė čia [ə] – vietoj lauktino $*d^hr\acute{a}$ -). Bet $*d^hra^\circ$ glūdi taip pat ir variantuose $*d^hrab^h-$, $*d^hrag^h-$, $*d^hrak-$, $*d^hras-$, tad tikėtinau rekonstruoti praformą su pamatiniu [a], taigi reguliarios skiemens struktūros formą.

būtų **draua-* neutr.], r. trm. *drob* m. 'išspaudos, žlaugtai' < sl. **drobъ*, r. trm. *drobъ* f. 'nuosėdos, tirščiai, išspaudos, žlaugtai', slov. *drôb*, gen. *drobí* f. 'šieno atliekos, nuokritos' < sl. **drobъ*, r. trm. *drobá* 'giros nuosėdos, tirščiai'), **d^hrāb^h-* (gal suskilus prokalbei įsivestas naujinys šalia *a* < *o*?) (šv. *drôv* 'nuosėdos, tirščiai', n. v. a. *Trub* m. 'alaus ar vyno darymo drumzlės, nuosėdos' turbūt < **drôba-*, s. v. a. *truobi*, s. saks. *drôbi*, s. ang. *drôf* 'drumstas, dumblinas, purvinas' turbūt iš germ. **drôbu-*) greta **d^hr-ag^h-* (arba **d^hr-^og^h-?*) (s. š. germ. *dregg* f. 'mielės' < germ. **dragjō-*, pr. *dragios* 'mielės', s. lie. *dragės* 'mielės', la. *dradzi* pl. 'spirgai' < **dragjai*: sg. **dradzis* < **dragis* < *-ija-s), **d^hr-ak-* (lo. *fracēs* pl. f. 'alyvos, aliejaus nuosėdos'), **d^hr-as-* (s.-kr. *drôzga* 'metalo šlakas, išdagos, purvas', slov. *drôzga* 'salyklas, misa' < **d^hras-g/g^hā*-⁵³, s. bžn. sl. *droždъje* f. pl., r. *drôžži* ir kt. 'mielės' turbūt iš sl. **drožj'i*, -ъje⁵⁴ < **drasg/g^hī-*, s. ang. *daerste* f. 'nuosėdos, tirščiai, mielės' turbūt iš germ. **drastōn*-⁵⁵, s. v. a. *trestir* pl. neutr. 'išspaudos, žlaugtas, vynuogių išspaudos' [vienaskaita būtų germ. **drasta-* neutr.]; rum. **drasica* 'salyklas'⁵⁶; *a* kiekybė negalimà nustatyti, tad lieka neaišku, ar čia turėtų būti *a* < *a*, ar *ā* < *ā*, ar *ō*), **d^hrās-* (s. ang. *drôs* 'ausų siera', n. ang. *dross* 'šlakas, atlieka', v. v. ž. *dros* 'mielės', s. v. a. *truos* 'nuosėdos, tirščiai' < germ. **drōsa-*, s. v. a. *truosana*, s. ang. *drōsne* f. 'nuosėdos, tirščiai, mielės' < germ. **drōsnō[n]-*)⁵⁷; lie. *laibas*, la. *laibs* 'plonas, liesas', lie. *liebas* 'laibakojis', sl. **libъ* 'liesas, sulysęs, skurdus, menkas'⁵⁸, bžn. sl., s. č. *liběvъ* 'liesas, sulysęs, skurdus, menkas' (turbūt iš **līb-ē-ua-* [**lejh-b^h-eh₁-uo-*]) greta lie. *leilas* 'laibas, plonas, lieknas', la. *liels* 'didelis' lie. *leinas*, lie. *líesas*, la. *liess* 'liesas'⁵⁹; lie. *raibas* (4), *ráibas* (3), la. *ràibs* 'margas, keršas', pr. *roaban* 'dryžuotas',

⁵³ *Vasmeris* (REW I 371) slavų *drozga* kildina iš **drogskā-*. Vis dėlto postuluojamasis garsų dėsnis *gsk* > sl. *zg* nėra visiškai patikimas. Indoeuropiečių kalbose skardieji garsai prieš dusliuosius, priešingai, netenka savo skardumo; tad *-gsk-* turėtų tapti *-ksk-*.

⁵⁴ Kadangi šio žodžio nom. sg. forma senojoje bažnytinėje slavų kalboje nepaliudyta (žr. *Dielis* AG 177, išn. 3), neįmanoma nuspręsti, ar čia yra kamienas sl. *-i, gen. *-ъje, ar kamienas *-ъja. Priesaga *-ъja* < *-ijā (ī sutrumpintas prieš j; ī išnyko prieš j + ilgas balsis) < *-ijā (lie. *-ija* < *-ijā, žr. *Stang* VGBS 146) yra kuopinės reikšmės (plg. sl. **bratrъja* 'broliai', r. *сѣмьjá* 'šeima'), o s. bžn. sl. žodis, įvardijantis mieles, veikiausiai yra daugiskaitinis (tai vargu ar būtų suprantama pradinio kuopinio daiktavardžio atveju), tad kamieną reikėtų rekonstruoti kaip **dragī* (< *-ih₂, gen. *-ih₂-as < *-ih₂-es; s. bžn. sl. sg. nom. *-ъji*, gen. *-ъje*).

⁵⁵ S. ang. *daerste* 'nuosėdos, tirščiai, mielės', s. v. a. *trestir* praforma, pasak *Kluge, Mitzka* EWDS 789, yra **drahsta-* (t. y. **draxsta-*). Tačiau s. v. a. *wahst* m. 'augimas, ūgis, stotas' < **uaxstu-* (go. *wahstus*) rodo, jog *x* prieš *st* šiaip jau išlieka. Todėl patikimiau minėtus žodžius vesti iš slavų *drozga*, germanų **drōsa-* liudijamos šaknies formos **d^hras-*.

⁵⁶ Žr. *W. Meyer-Lübke*, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1968⁴, 248 (REW 2767).

⁵⁷ Dėl šios žodžių grupės plg. *Pokorny* IEW 251t.

⁵⁸ Žr. *ЭССЯ* XV, 1988, 74.

⁵⁹ Plg. *Fraenkel* LEW 329.

lie. *raĩbti*, *raĩbstù* ir *reĩbti*, *reibstù* ‘raibti, mirguliuoti’, la. *rèibt* ‘svaigti’, lie. *riĩbti*, *rimbù* ‘mirgėti’ ir galbūt v. air. *riab* f. ‘dryžis, juosta, ruožas’ < **reĩb^hā*-⁶⁰, *riabach* ‘dryžuotas’ < **rēbāko*- greta lie. *raĩmas* (3), *ráimas* ‘raibas’ (liaudies dainose), lie. *raĩnas* (4), *ráinas* (3), lie. *raĩvas* (4) ‘raibas’⁶¹. Tarp kitko, šakniai **teh₂*- ‘subręsti, prinokti’ homonimiška šaknis **teh₂*- ‘(iš)tirpti, lydytis’⁶² turi ir išplėstą variantą **teh₂+b^h*-⁶³: lo. *tābēscere* ‘(intr.) (iš)tirpti, lydytis’, *tābēs* ‘tirpimas, irimas, puvimas, dūlėjimas’⁶⁴. Žinoma, ši aplinkybė negali pagrįsti rekonstruotosios šaknies **teh₂+b^h*- ‘subręsti, prinokti’ buvimo.

2.26. Net jei kai kurie pavyzdžiai atskirai analizuojant nėra patikimi šaknies plėtinio su *b^h* liudytojais (juk dalinis šaknies formos sutapimas bei reikšmės tapatumas ar panašumas gali būti ir atsitiktinis), medžiagos visuma suteikia kumuliatyvų šio teiginio akivaizdumą. Taigi *tóbulas* galima būtų traktuoti kaip postuluojamą šaknies formos **teh₂+b^h*- ‘subręsti, prinokti’ vedinį. Reikšmė ‘tobulas’ būtų kilusi iš ‘pasiekęs brandą, visiškai subrendęs ir dėl to įgijęs išvystytus, idealius savo požymius, ypatumus’.

2.27. Žinoma, toks aiškinimas yra tik miglota galimybė. Etimologijos patikimumas pagrįstesnis tuomet, kai neįmanoma rasti kito, konkuruojančio aiškinimo arba šis yra menkiausiai įrodomas. Kaip ir etimologiniuose žodynuose, reikėtų aptarti visas galimas etimologines interpretacijas ir jas pasverti. Tad toliau bus dėstomas kitas, turbūt radikalesnis *tóbulas* kilmės aiškinimas.

2.28. Kaip minėta, *tóbulas* reikšmė yra ‘turintis tai, kas atitinka asmens, daikto, sąvokos idealių savybių, būties supratimą’. Remiantis tokiu reikšmės apibrėžimu, *tóbulas* galima būtų laikyti sąauga **tā+būla*-s, tai yra ‘taip susiformavęs, tapęs’ (su

⁶⁰ Greta yra tos pat reikšmės *sriab* su veikiausiai antriniu pradžios *s*-. Priebalsio *s*- pridėjimai naujojoje airių kalboje pasitaiko gana dažnai, plg. n. air. *sroichim* greta *roichim* ‘pasiekti’ (s. air. praes. sg. 3 *ro-saig*, prototoninis *roich*- ‘pasiekti’), n. air. *spréidh* f. ‘kraitis, turtas’ (v. air. *préid* f. ‘grobis, laimikis’, skolinsys iš lo. *praeda* ‘grobis, pelnas, nauda’). Tad šio *s*- buvimas nėra joks argumentas, paneigiantis airių žodžio ir lie. *raibas* grupės giminystę (jā šitaip atmesti mėgino J. V e n d r y e s, *Lexique étymologique de l’irlandais ancien*, Paris, 1974, R-25).

⁶¹ Plg. F r a e n k e l LEW 686.

⁶² Plg. s. bžn. sl. *taje/o*- ‘(intr.) tirpti, lydytis’, oset. *taĩn*, *tayun* ‘t. p.’ < **tah₂-je/o*-; **teh₂+k*- žodžiuose gr. *τῆκε/o*, dor. *τᾶκε/o* ‘tirpti, lydytis’. Yra ir tolimesnė homonimiška šaknis **teh₂*- reikšme ‘vogti’ (plg., pvz., het. *ta-a-i-iz-zi* ‘jis vagia’ < **tah₂-je-ti*) su variantu **steh₂*- (*s* mobile) bei *(*s*)*teh₂*- (*s* mobile) ‘(atsi)stoti’ (s. air. *attá* ‘yra, egzistuoja’ < **ad+es+tā-t* kilęs turbūt panašiai kaip lo. *stāre* ‘stovėti’ iš būsenos veiksmazodžio su *-ē- **sth₂-ah₁-je/o*- < **sth₂-eh₁-je/o*-; dėl aiškumo siekio perdirbtas oskų žodis *stait* ‘stovi’, umbrų *stahiter* < **stāē*-, sl. *stojati* ‘stovėti’ < **staē*-?).

⁶³ Dėl jau anksčiau minėto fonemos *b* retumo variantas su plėtikliu *b*, kaip ir lie. *tóbulas* atveju, yra mažiau tikėtinas nei nurodytasis **teh₂+b^h*- ‘tirpti, lydytis’.

⁶⁴ Dėl lo. žodžių plg. A. W a l d e, J. H o f m a n n, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1954², II, 640, W a l d e P o k o r n y VWIS I 701t.

predikatui priklausančiu prieveiksmiu kaip, pvz., lo. *sīc sum* ‘taip esu’ iš Terentijaus „Phormio“ [527]). Pavyzdžiui, žodžių junginio *tóbulas žmogùs* reikšmė tuomet būtų kilusi iš ‘taip (tokiu žmogumi, kuriam iš tiesų tinka šis pavadinimas) tapęs žmogus’. Kaip paralelę galima būtų gretinti vok. *die sogenannte Ehre* ‘vadinamoji garbė’. Posakis *die sogenannte Ehre* tiesiogiai pažodžiui reikštų ‘taip (šiuo atveju ne visai atitinkanti garbės apibūdinimą) pavadinta garbė’.

2.29. Pirmąjį junginio **tā + būla-s* elementą atitiktų latvių rodomasis prieveiksmis *tā* ‘taip’. Atrodytų, ir lietuvių kalboje egzistuoja šio **tā* ‘taip’ refleksas. Galbūt tai būdvardžiai *tolýgus, tolygùs*, prieveiksmis *tolýgiai*, kuriuos, anot ME IV 145, senojoje latvių kalboje atitiktų *tālīdz* ‘taip pat, kartu; tuo pat metu [so auch, zugleich; so weit, so lange]’. Taigi žodžių pamatas būtų rytų baltų veldinys. Kadangi būdvardis lie. *lýgus* turėtų valdyti naudininką (žr. LKŽ VII 485t.), *tolýgus* reikėtų traktuoti kaip ir vokiečių kalbos *sogleich*, kurio *gleich* ‘tuojau, nedelsiant’ sustiprintas prieveiksmiu *so* ‘taip’, t. y. *tolýgus* būtų ‘taip lygus’⁶⁵. Kita vertus, dar pasitaiko ir prieveiksmis *tolýgio* ‘vienodai, ramiai, tolygiai’ (tik NdŽ), junginys *to lýgio* ‘vienodas, toks pat’ (Ilg), kuris laikytinas junginio *tàs lýgis* kilmininku (plg. įnagininko linksnio *tuo lygiù* ‘tolýgiai, vienodai; kaip tik, lygiai taip pat’ Jrb, J). Lie. *tolýgus* galėjo kilti dėl *tolýgio* hipostazės ir *lýgus* poveikio. S. la. *tālīd/z* galėjo atsirasti iš lie. gen. *tolýgio* atitinkančios formos (plg. sutrumpėjusį lie. *tolýdž* iš *tolýdžio*⁶⁶). Kitaip traktuotinas rytų aukštaičių prieveiksmis *tojà, tója* reikšme ‘taip pat’ (LKŽ XVI 466). Tai, matyt, la.

⁶⁵ Nėra teisinga prieveiksmį *tolýgiai* Fraenkeliu žodyne (LEW 1106) iliustruoti sakiniu iš Daukšos postilės: *tarnái Wieszpatiés to lígiei wissi žmones* (plg. DP 359₃₇) = *śludzy pana tego równie wszyscy ludzie* (Wujek II 274). Iš tiesų, kaip rodo lenkiški šaltiniai, čia yra tik *lygiai* – įvardis *to* pažymi daiktavardį *Viešpaties*. Jei būtų kitaip, veikiausiai reikėtų kalbėti apie lietuvių kalbos vertinį iš lenkų *tego równie*. Tačiau lenkų žodynai nenurodo, jog le. *równie* būtų valdęs kilmininką, žr. J. K a r ł o w i c z, A. K r y ņ s k i, W. N e d ź w i e d z k i, Słownik języka polskiego, V, Warszawa, 1912, 744, 748; Słownik języka polskiego (Polska Akademia Nauk), red. W. Doroszewski, VII, Warszawa, 1965, 1355t. LKŽ duomenimis, lie. *tolygus, tolygiai* ir kt. užfiksuotas tik rytiečio Sirvydo tekstuose. Iš jų, matyt, šis žodis atėjo į XIX amžiaus žemaičių ir Rytų Prūsijos šviesuolių veikalus.

⁶⁶ Atrodo, žodis *tolydùs*, priešingai nei *tolygus*, nėra senas žodis (NdŽ, KŽ, L, Pt, Rtr). Daug senesnės yra formos *tuolydžiu* BP, MT; *tuo lydžiù* BP; *tuolydžio* MT; *tuolydžiaus* C, Q, Lex, *tolýdžiau(s)* C, Q, MŽ, H, B, *tuolýdž* C, *tolýdž* C, N. Iš LKŽ duomenų matyti, jog šis prieveiksmis vartotas išimtinai Mažojoje Lietuvoje ir tik XIX amžiuje pasirodo Lietuvos žemaičių tekstuose. Regis, jis susiformavo iš tam tikro linksnio (kilmininko, įnagininko) žodžių junginio *tas* ir *lýdis* ‘ištinis vyksmas, bėgis, trūkis, eiga [ir kt.]’, plg. *iš (vieno) lýdžio* ‘ištinis, be pertraukos, be paliovos’; *(su) vienu lydžiù* ‘vienu pradėjimu, vienu kartu, be paliovos’; *to (pačio) palydžio* ‘tuojau pat, nepadarius pertrūkio’. F r a e n k e l i s (LEW 1137; 121) remiasi vien žemaičiams būdingu variantu *tūlyt* ‘tuojau pat, greit, kartu, vienmet’, *tūlyd*, ir sieja su sinonimiškais la. *tūlin, tūlit*. Vis dėlto, be šių prieveiksmio formų, žemaičiai vartoja ir *tuolýd*. O forma *tūlyt* neužfiksuota senuosiuose rašto paminkluose, veikiausiai ji yra antrinė. Dėl vokalizmo labai abejotinas atrodo ir tolesnis siejimas su la. *tuvs* ‘artimas’, lie. *tuvi* ‘tuojau, tučtuojau’ Šl (letonizmas?), kaip ir pr. *tawischan* acc. ‘artimas’.

formos *tâ* 'taip' atitikmuo. O homonimiškas *tojà, tója* 'tiek, tiek pat, vienodai [ir kt.]' (*Tojà ilgio, tojà skersio* Ds) veikiausiai atspindi nom.-acc. pl. neutr. *tó* 'tai' (plg. *tas-ja, to-ja* 'tas pats; toks pat' LKŽ XV 971).

2.30. Jei vis dėlto la. *tâ* 'taip' neturėtų lietuviškų atitikmenų, galima manyti, jog lietuvių šis žodis buvo prarastas – *tâ* nėra naujadaras, suformuotas latvių (taip pat ir lietuvių) kalbos priemonėmis, tai ankstyvojo rytų baltų prokalbės tarpsnio reliktas. Endzelyno svarstymu⁶⁷, la. *tâ* yra kilęs iš lie., la. įvardžio *tas* kamieno (ide. **tó-*) nom.-acc. pl. neutr. Faktiškai atitinkama įvardžio forma (ide. **tā́, *táh₂*) senąja funkcija baltų kalbose gyvuoja ir dabar: lie. *tó* 'tai' LKŽ XV 460⁶⁸. Taip pat ir sintaksės požiūriu būdorieveiksmis 'taip' galimas vesti iš galininko (dėl savo „turinio akuzatyvo“, t. y. kognatinio, vidinio objekto, funkcijos), plg. s. bžn. sl. *tako* 'taip' (pirmykštė acc. sg. neutr. forma iš *takz* 'toks'), go. *swa* 'taip' (turbūt iš **suo-d/t* : s. ang. (s. v. saksų) *swāe*, Kento, Mercijos *swē* 'taip' < germ. **suē*, senovinis instrumentalis **suē-h₁* arba ablatyvas **suēd/t*, s. v. a., s. saks. *sō*, s. š. germ. *só* 'taip' < germ. **sō* < **suo-h₁* ar **suōd/t*⁶⁹), oskų *svaí*, umbrų *sve* 'kai' < **sua-h₂-i* 'taip' (kuopinio kamieno lokatyvas). Baltų **tā́*, tiesa, galėtų būti irrieveiksmiškai pavartoto kuopinio kamieno⁷⁰ (**tah₂-* < **te-h₂-*) vienaskaitos instru-

⁶⁷ ME IV 142.

⁶⁸ Žr. A. R o s i n a s, Baltų kalbų įvardžiai, Vilnius, 1988, 185.

⁶⁹ Plg. germanų būdvardiniusrieveiksmius: s. ang., s. frizų su *-e* < germ. **-ē* < **ēd/t*, s. v. a., s. saksų *-o* < germ. **-ō* < **ōd/t*.

⁷⁰ Plg. Ch. S t a n g, Opuscula linguistica, Oslo, 1970, 19tt. Neaišku, ar pirmasis la. *tāds* 'toks' < **tā́da-s, kāds* 'koks' ir kitų šio tipo, kuriam lie. atstovauja tik *vienódas* (1, 3) (la. *viênāds* 't. p.') < **vēinā́da-s*, pavyzdžių dėmuo yrarieveiksmiai **tā́* 'taip', **kā́* 'kaip' ir panašūs seniau egzistavęrieveiksmiai, ar čia glūdi kuopinis kamienas **ta-h₂-*. Antrasis dėmuo dėl skurdaus gretybių egzistavimo vargu ar yra sena priesaga. Tai veikiausiai nublukęs antrasis dūrinio sandas **-dʰh₁-ó-* 'padarytas' (: **dʰeh₁-* 'daryti, statyti, dėti'; s. i. *dhā-*, lie. *dėti*, vok. *tun* 'daryti' ir kt.). Tuomet menamas **ta-h₂-dʰh₁-ó-* (ar pan.) galėtų reikšti 'taip padarytas' (plg. v. v. a. *sō-geṭān, sō-tān* 'toks'). Dėl dūrybos tipo palygintini gr. νεογνός 'naujai gimęs' < **neuo-ǵn[h₁]-ó-* (: *ǵenh₁-* 'sukurti'), lo. *duplus* 'dvigubas' < **-pl-o-* 'sulenktas' (taigi *duplus* yra 'du kart sulenktas', 'taip sulenktas, kad būtų du'), s. v. a. *zwīval* m., neutr. 'abejonė' < **duēi-pl-o-* (: **pel-* 'lenkti'), lo. *probrum* 'priekaištas' < **pro-bʰr-o-* neutr. 'kas pareikšta, iškelta, atnešta' (: **bʰer-* 'nešti') ir dūriniai su antruoju sandu **-h₃kʷ-o-* (s. bžn. sl. *takz* 'taip padarytas' < **ta-h₂-h₃kʷ-o-*, lie. *tóks* < **tāk-ja-* ir kt.; seniau act. 'taip atrodantis' arba pass. 'taip pamatytas') (: **h₃ekʷ-* 'matyti'). Tarp kitko, pastaruosius dūrinius galima traktuoti ir kaip dūrinių su **-h₃okʷ-* / *-h₃kʷ-* vedinius – ši nuomonė leistų panašiai paaiškinti ir viso darybos tipo atsiradimą. Kad panašių dūrinių pirmasis sandas gali būti kuopinio kamieno, rodo s. i. *īdfś-* 'toks' < **i-h₂-dfśk-*, t. y. 'tokį kompleksą kaip išvaizdą turintis', *tā-dfś-* 'toks' < **ta-h₂-dfśk-* (: s. i. *drś-* 'matyti'). Kita vertus, pirmasis dūrinio sandas galėjo būti irrieveiksmis. Antai jį turi lo. *aequus* 'lygus, tiesus, plokščias' < **ah₂-i-h₃kw-o-*, t. y. 'esantis tam tikros padėties', (plg. lo. *antīquus* 'senas', *antīcus* 'priešakinis' < **h₂anti-h₃kʷ-o-* 'priekyje esantis'), čia **ah₂-i-* yra įvardinio kuopinio kamieno lokatyvas. Turbūt panašiai aiškintinas ir lie. *kiekas* '(koks) ilgas, didelis, d. žnas' < **kʷo-ī-h₃kʷ-o-* ir galbūt s. air. *cech* 'kiekvienas', jei pastaruojų atveju **kʷēkʷo-s* išsirutuliojo iš nekirčiuoto **kʷe-ī-h₃kʷ-o-* (pvz., greta *cách* egzistuoja nekirčiuotas *cach* 't. p.' < **kʷa-h₂-h₃kʷ-o-* arba **kʷo-h₃kʷ-o-*).

mentelio refleksas (**ta-h₂-h₁*⁷¹)⁷². Taip pat ir instrumentalis galėjo suteiktirieveiksmiui reikšmę ‘taip’, plg. s. i. *ayá* ‘šiuo būdu, taip’ < **e₁iah₂h₁* (**e/i-* ‘šis’), go. *hwiwa* ‘kaip’ < germ. **x^waijūē* < **k^wo-ǰ-h₃k^wé-h₁* (: s. v. a. *hwēo*, *wio* ‘kaip’ < **x^waijūaⁿ* < **k^wo-ǰ-h₃k^wó-m* acc.; lie. *kíekas* < **k^wo-ǰ-h₃k^wó*⁷³).

2.31. La.rieveiksmius *tâ* ‘taip’ ir *kâ* ‘kaip’ laikant tiek akuzatyvinės, tiek instrumentalinės formos refleksais, iškyla akcentuacijos problemų. Abiem atvejais sunkumų kelia žodžių laužtinės priegaidės aiškinimas. Iš ide. **táh₂* ar **táh₂h₁* dėl antrinio pailginimo išnykus tautosilabiniam laringalui kilęs **tá* pirmiausia turėtų būti bl.-sl. **tá* su akūtinu ilgu balsiu (plg. anksčiau minėtą *tó* < **tá*). **tá* akūtas latvių kalboje turėtų būti pratęstas tęstinės priegaidės, plg. la. nom. sg. f. *tā* = lie. *tà* < **tá*, acc. pl. f. *tās* = lie. *tàs* < **tās* ir kt. Latvių vienskiemenė forma su laužtine priegaide įprastai yra kilusi iš dviskiemenės su prieškirtniu akūtu; plg. la. *tās*, acc. pl. f. < **tāsu* arba **tāse* < **tā'su*, atitink. **tā'se* = lie. *tosè*, ir taip pat tokius atvejus kaip la. *rīts* < **ríta-s* = lie. *rýtas*; kitaip – la. *vīrs* < **vīra-s* = lie. *výras*⁷⁴. Sunkumai, kurie kyla teigiant, jog *tâ* ir *kâ* išsirutuliojo iš vienskiemenės formos, Endzelynei, savaime suprantama, buvo žinomi. Todėl *tâ* ir *kâ* jis kildino iš lie. *tojè* (lok. sg. f.) atitinkančios formos (žr. LG 27)⁷⁵. Šio aiškinimo tikėtinas mažinamas fakto, jog įvardis *ka-* baltų kalbose neturi moteriškosios giminės kamieno. Dėl to *kâ* veikiausiai būtų galima traktuoti kaip analogijos perdirbinį pagal *tâ*, kita

⁷¹ Baltų *ā* kamienų vienaskaitos instrumentalyje apibendrinta **-ih₂/-jáh₂-* kamienų balsių kaitos forma (nom. sg. **-ih₂*; gen. **-jáh₂-s*; instr. **-jáh₂-h₁*). Senoji neabliautinių *ah₂* kamienų forma turėjo būti **-ah₂-ah₁* (plg. gr. jon. at. *κρυφῆ*, dor. *κρυφᾶ* ‘slaptas’ < **-ah₂-ah₁*). Jei forma **tá* kilo iš instrumentelio **ta-h₂-h₁*, ji turėjo taptirieveiksmiu dar prieš tai, kai baltų ir slavų prokalbėje prireikė pridurti turbūt anksčiau sustiprinamosios reikšmės dalelytę bl.-sl. **-n* (instr. sg. lie. *-a*, ryt. lie. *-u* < **-án* – pirminė vardažodžių galūnė; sl. *-ojo* < **-ajān* – pirminė įvardžio galūnė). Bl.-sl. **-n* yra praindoeuropiečių dalelytės **-m*, kuri galėjo būti fakultatyviai vartojama vardažodžių (plg. s. i. *túbhya ±m* ‘tau’, s. av. *taibiiā-cā* ‘ir tau’ < **tébh₁jo ±m*, s. i. *asmāka ±m* gen. ‘mūsų’) ir veiksmožodžių formose (tai antrinė 2 pl. medijo galūnė *-dhva ±m*; pirminė galūnė *-d^hve* < **-d^hya-ǰ*; taip pat turbūt gr. *-μεν* < **-me +m*), refleksas. Fakultatyviai prie įvardžio vienaskaitos lokatyvo (plg. s. i. *ásmi +n*; av. *ahmi* < **asmī*, gr. hom. *ἄμμι ±v* ‘mums’ < **nsmi ±n* lok.) ir prie tam tikrų laikorieveiksmių (plg. **nu +n* ‘dabar’, s. i. *kadā*, lie. *kadà*, ryt. lie. *kadù* < **kadān*, ide. **k^we/o-dah₂+n* ‘kada?’) pridurtas **-n* veikiausiai pratęsia ide. **en* ‘į’ nulinį abliauto laipsnį (lie. *į*, sl. *vč* < **i/un* < **ŋ* veikiausiai apibendrintas iš tam tikrų vardažodinių dūrinių pirmojo sando kaip, pvz., lie. *iñdas* < **ŋ-d^hh₁-o-*; plg. ide. **sém* : **sṃ-*), ir todėl juo nebuvo pasinaudota sustiprinti instrumentelio formoms. *ā* kamieno vienaskaitos instrumentelio formų plėtimasis apsiribojo baltų ir slavų paradigmomis; plg. s. i. *-ayā*, av. *-aiiā*, kilusį iš įvardinio **-e₁ā*, gr. **-ā*, germ. **-ō* < **-ā* < **-ah₂h₁*.

⁷² Taip pat lieka neaišku, ar lotynų kalbosrieveiksmiai *tam* ‘taip’, *quam* ‘kaip’ (ir *iam* ‘jau’) kilę iš akuzatyvo formų **tām* < **tah₂-m* ir kt., ar iš instrumentelio **tām* < **tah₂-(a)h₁+m*.

⁷³ Su go. *hwiwa* lie. žodį *kíekas* susiejo jau Bezzenberger, BB III 80t.

⁷⁴ Žr. Endzelin LG 25tt.

⁷⁵ Taip aiškina ir Stang VGBS 287 bei OP 21.

vertus, lietuvių ir latvių lokatyvas niekada nežymėjo būdo, kuriuo kas nors įvyko ar buvo padaryta. Rytų baltų lokatyvo forma, kuri suaugusi su elementu **-e*⁷⁶, nuėjo visai kitokį raidos kelią nei, pavyzdžiui, žodyje lo. *sīc* ‘taip’ glūdinti lokatyvo forma **seĭ+ke* (turbūt **s[ū]e-ĭ*, plg. lo. *sī* ‘kai, jei’ < **seĭ* ir oskų *svaī*, umbrų *sve* ‘kai, jei’ < **sua-h₂-i* lok.).

2.32. Veikiausiai dėl šių kliūčių *Endzelynas* vėliau siūlė (ME IV 142, LG 467) *tâ, kâ* laužtinę priegaidę aiškinti panašiai kaip la. *nê* ‘ne’. La. *nê* laužtinę priegaidę, pasak *Endzelyno* (Darbu izlase, II, Rīgā, 1974, 513), lėmė ypatingas, afektinis šio žodžio ‘ne’ ištarimas. Taigi *nê* laužtinė priegaidė aiškinama neverifikuojamu ar net falsifikuojamu vienkartinio *ad hoc* sprendimu. Reikia pripažinti, kad žodžio ‘ne’ tarimas dažnokai yra išimtinis. Bet žodžių ‘taip’ ar ‘kaip’ (*tâ*, atitink. *kâ*) atveju vargu ar tinkama manyti, jog afektinis tarimas, kilęs dėl žodžio reikšmės, lėmė laužtinę priegaidę. Ir visiškai netinka taip aiškinti neutralaus žodžio *tiê* ‘ten, ten link’ priegaidę. Įtikinti galėtų tik tokia interpretacija, kuri leistų vienodai paaiškinti visų vienskiemenių žodžių (išskyrus turbūt tik ypatingąjį *nê*) laužtinę priegaidę.

2.33. Tokį vieningą laužtinės priegaidės aiškinimą pateikė *Būga* (RR III 712). Jo manymu, latvių vienskiemenių žodžių *kâ, kai* ‘kaip’, *tâ, tai* ‘taip’, *tiê* ‘ten’, *šiê* ‘čia’, *trīs* ‘trys’ (acc. ryt. bl. **trīns* = lit. *trīs*) bei trm. *jūs* ‘jūs’ (iš Lubonos; visur kitur – *jūs* < **jūs*) laužtinė priegaidė kilus dėl sakinio kirčio ir proklitinės vartosenos. Tokia hipotezė negali išsiversti be analogijos veiksnio įtraukimo. Remiantis fonetiniais dėsniais, čia turėjo būti susiformavusi *tâ* ‘taip’ (proklitiškai vartojant) ir **tā* ‘taip’ (kirčiuotoje pozicijoje) kaita. Taigi kol nėra pateikta tinkamesnio, *Būgos* požiūris lieka tikėtinausias latvių akcento problemos sprendimas.

2.34. Beje, latvių *tâ* ‘taip’ ir *kâ* ‘kaip’ iš tiesų gali būti tokios pat darybos, kokią atspindi jungtukas lie. *jóg* ‘kad; nes’. Šiaip ar taip, gretarieveiksmių **tā* ‘taip’ ir

⁷⁶ Anot *Stango* VGBS 182, šis elementas – tai postpozicijos **en* refleksas. Alternatyvus aiškinimas būtų lietuvių kalbos *ā* kamieno vienaskaitos lokatyvą sutapatinti su senosios indų kalbos to paties linksnio ir kamieno forma *-āyām*. S. i. lok. sg. *-āyām* atitinka s. av. *-āiiā*, n. av. *-aiia* < **-ājā-*. Remiantis šiomis senosios indų ir iranėnų kalbos formomis galima rekonstruoti *ā* kamieno lok. sg. i.-iran. **-ājā±m*; dėl fakultatyviai pridurtos dalelytės **-m* žr. išn. 71. Nuo atitinkamos ide. paradigmos formos **-ah₂-i* (gr. dial. *-ai*, sl. *-ě* ir kt.) praindų-iranėnų forma skiriasi priaugusia postpozicija s. i. *ā* (ide. **e-h₁* > **ē*, **o-h₁* > **ō*, germ. **ē*, **ō*) : **-ah₂-ĭ+e/oh₁* > **-āĭ+ā* (: *-ai* < **-ah₂-i*). Jei rytų baltų formos **-āje* yra susiję su senosios indų kalbos formomis, pradinė baltų forma būtų **-ah₂-ĭ+eh₁+m* > **-ājēn*. Tokiu atveju būtų paaiškintas *Stango* (VGBS 182) neaiškiu laikytas lietuvių lokatyvo **-é* akūtas, nes kompensaciškai pailgėję (pvz., dėl laringalo išnykimo) formos baltų ir slavų prokalbėje turėjo akūtą: **-ah₂-ĭ-ē+n* > **-ājēn* > **-ājé*. Likusios lietuvių ir latvių lokatyvų formos tuomet būtų aiškintinos panašiai kaip *Stango* VGBS, reikėtų tik jo rekonstruotąjį **en* pakeisti **ē+m*.

**kā* ‘kaip’, priklausančių rodomiesiems, atitinkamai klausiamiesiems ar nežymiesiems, įvardžių kamienams, lauktinas ir santykinio įvardžio kamieno ide. **ǰō*-vedinys, taigi **ǰā* ‘kaip’; plg. greta esančius lie. *tóks* : *kóks* : *jóks*, s. bžn. sl. *takz* : *kakz* : *jakz*, lie. *tíekas* : *kíekas* : *jíekas*. Atrodytų, lie. *jó-g* reikšmės galėjo būti išsirutuliojusios iš ‘kaip’; plg. gr. *ώς* ‘kaip; kad; nes’ < **ǰōd/t*. Lygiai taip pat apsvarstyta galima *jóg* kilmė iš ide. acc. pl. **ǰā-h₂* ‘kas’; plg. gr. *ὅτι* ‘kad; nes’ = *ὄ, τι* (apibendrinamasis santykinis įvardis) acc. sg. ‘kad ir kas būtų, kas tik’, lo. *quia* ‘nes’ < **k^wi-ǰ₂* acc. pl. neutr. ‘kas’.

2.35. Žodžio *tóbulas* reikšmę vedant iš ‘taip tapęs’ reikėtų manyti, jog pirminė žodžio forma buvo **tā*+*būla-s*. Mažosios Lietuvos raštų ir Klaipėdos krašto variantas *tóbūlas* vargu ar tiesiogiai pratęsia rekonstruotąjį **tā*+*būla-s*. Toks (žemaičių?) žodžio garsinis pavidalas iš *tóbulas* veikiausiai kilo fonetiškai (žr. 2.12.). Iš tiesų reikėtų manyti, jog senoji numanoma forma **tābūla-s* virto **tābula-s* dėl žodžio baigmens sutapatinimo su besikaitaliojančia priesaga. Priesaga *-ū-la-s* lietuvių kalboje, matyt, nėra sena. Žemaičiuose ji atrodo kilusi iš *-ula-s*, kitose tarmėse – iš *-uola-s*. Veikiausiai priesagos **-ūla-* būta ir baltų bei slavų prokalbėje, tai liudija slavų kalbų žodžiai (žr. 2.9; 2.10). Mintis, jog dėl žodžiui **tābūla-s* pritaikytos tariamos priesagų kaitos atsirado **tābulas* > *tóbulas*, lietuvių kalbos požiūriu nekečia jokių abejonių. Juk iš balsio ir *-la-s* susidedantys priesagų konglomeratai baltų kalbose kaitaliojasi gana dažnai, pvz.: lie. *āmalas* (3), la. *amuols* (< **-ō-la-s*), *amuls*, *āmuls*, *āmals* ‘amalas, laumės juosta’ (: sl. **omela* ‘t. p.’ < **amelā-*); lie. *vaidalas* (3) *vaidulas* (3) ‘vaiduoklis’; lie. *spjáudalas* (3), *spjáudulas* (3); lie. *dóbilas* (3), la. *dābuols*, *dābuls* ‘dobilas’; lie. *gývolis* (1) (ž.), *giwuolus* acc. pl. DP, *gyvulys* (3); lie. *vābalas* (3), *vābuolas* (3), la. *vabals*, *vabuols*, *vabuls* ‘vabalas’; lie. *viesulas* (3), la. *viēsuls*, *viesuols*, *viesals* ‘viesulas’.

2.36. Tiesa, dėl lie. *tóbulas* vedimo iš **tā*+*būla-s* ‘taip susiformavęs, tapęs’ postuluojamas **bū-la-s* ‘tapęs, susiformavęs’ baltų kalbose nėra paliudytas. Šis faktas hipotezės negriauna. Panašiai baltų kalbos prarado *-la-* priesagos būdvardžius **pū-la-* ‘supuvęs’ (: *pūti*; plg. go. *fūls*, s. v. a. *fūl* ir kt. ‘supuvęs’ < germ. **fū-la-* < ide. **puh-lo-*) ir **naš-la-* ‘miręs’ (perdirbinys iš **neš-la-s* su analoginiu balsiu *a*, kaip lie. *dāglas*, la. *dagls* greta *dēglas*, la. *degls*; ide. **nek-*). Jų buvimą įrodo vediniai lie. *pūliai* pl. m. (1) < **pūl-ija-*, *pūlėti*, *pūlėti*, *-ėju* ‘pūliuoti’ (plg. *tobulėti* : *tóbula-s*), atitinkamai (žr. Būga RR II 299) *našlys*, *našlė*, *našlāitis*. Šiaip jau baltų kalbose egzistuoja ir kiti priesagos *-la-* vediniai; plg. lie. *leī-la-s*, pr. *tūlan*, *toūlan* ‘daug’, lie. *tūlas* ‘kai kuris’ < **tuh-lo-* (: r. *тыть*, praes. *týju* ‘storėti’ < **tū-ti*⁷⁷).

⁷⁷ Dėl šio ir kitų pavyzdžių žr. Skardžius RR I 163.

Žinoma, priesaga *-la-* baltų kalbose nepasiekė tokio produktyvumo, kokį turėjo slavų kalbose – čia, remiantis keletu paveldėtų *-la-* būdvardžių, ji pradėta vartoti veikiamiesiems būtojo laiko dalyviams (part. praet. act. 2) daryti. Teoriškai galima baltų **bū-la-s* atitinkantis *by-lǝ* (: *byti* ‘tapti, būti’) tikrai nėra slavų naujadaras. Kad *by-lǝ* paveldėtas ir turbūt netgi buvo minėto produktyvaus slavų darybos tipo pamatas, rodo lyginimas su gr. *φύλον* ‘kiltis, giminė, rūšis’ < **b^huh₂-lo-*, ilirų vietovardžiu *Tribulium*⁷⁸; taip pat tik slavų forma **býlo* (s.-kr. *bīlo*, slov. *bílo* ‘stiebas, stambas’) išlaikė šaknies **b^hueh₂-/b^heuh₂-* pirminę reikšmę ‘vešėti, augti’ (plg. gr. praes. *φύε/ο-* med., aor. *φῦ-* act. ‘vešėti, augti, tapti’, *φυτόν* neutr. ‘augalas’). Taigi veikiausiai reikėtų rekonstruoti ide. prokalbės kamieną **b^huh₂-lo-* ‘išaugęs’. O jos tąsa turėjo egzistuoti bent jau baltų ir slavų prokalbėje. Iš reikšmės ‘augti’, matyt, ide. prokalbės laikais išsivystė reikšmė ‘tapti’ (plg., pvz., vedų praes. *bháva-* act. ‘tapti’, sl. *byti* ‘tapti; būti’), dėl kurios šaknis **b^hueh₂-/b^heuh₂-* suskilus ide. prokalbei galėjo su **h₁es-* ‘būti’ būti suvienyta į vieną supletyvią paradigmą. Baltų kalbose veiksmoždziai lie. *būti*, la. *būt*, pr. *būton* turi tik reikšmę ‘būti’. Ankstyvaisiais laikais turėjo egzistuoti ir reikšmė ‘tapti’, kadangi ji buvo supletyvios paradigmos *būti*, *esmì* atsiradimo priežastis. Taigi visiškai įmanoma, kad baltų kalbos turėjo **bū-la-s* ‘tapęs, susiformavęs’⁷⁹.

2.37. Analizė parodė, jog *tóbulas* kilmę galima aiškinti dvejopai. Abiejų etimologijų trūkumas – argumentacijai pasitelkiama nepaliudyta, tik galimà medžiaga. Tačiau su tuo tenka susitaikyti, nes jei situacija būtų buvusi palankesnė, žodis jau seniai būtų turėjęs etimologiją. Pirmasis aiškinimas pranašesnis savo įprastu, išbandytu, tradiciniu tyrimo būdu ir nekomplikuotu reikšmės vystymosi nagrinėjimu. Vis dėlto negalima pamiršti, jog išimtiniais atvejais gali būti teisingas ir neva menkiausiai tikėtinas sprendimas.

AUS DER LITAUISCHEN WORTGESCHICHTE: I. Lit. *gáirė*. II. Lit. *tóbulas*, *tóbūlas*

Zusammenfassung

1. Lit. *gáirė* ‘Zugluft; zugiger Ort’, *gairùs* ‘zugig’ haben, wie bisher übersehen wurde, eine Entsprechung in air. *gaith*, mir. *gaíth*, *goíth*, nir. *gaoth* f. ‘Wind’ < urkelt. **gajtā-*. Die Grundlage der litauischen Wörter bildet ein Adjektiv **gaira-s* ‘zugig’, das in nlit. *gairùs* fortlebt. Vom Adjektiv

⁷⁸ Plg. Frisk GEW II 1050.

⁷⁹ Kai kurių veiksmoždzio *būti* vedinių vartosena, atrodo, tarsi paliudija galėjus atsirasti tapsmo reikšmę: plg. *subūti* ‘5. sukakti, sueiti; 6. suaugti, subręsti’ (Jis jau subūvęs bernas Lš) (LKŽ I 1220).

**gairas* 'zugig' wurde mit dem Suffix *-ē* in Kombination mit Métatonie rude *gáirė* (1) als Abstraktum 'Zugig-Sein, das dem-Zugwind-ausgesetzt-Sein' abgeleitet. Diese Bedeutung bildet den Ausgang für eine weitere semantische Entwicklung, deren Ergebnis etwa in folgender Weise aufzufächern ist: 1. 'Durchzug, Luftzug, Zugwind'; 2. 'ein dem Wind ausgesetzter Ort, ein vom Wind durchwehter Ort, zugiger Ort'; 2a. 'hochgelegener Ort, Erhebung im Gelände'; 3. 'etwas vom Wind Bewegtes, etwas im Wind Flatterndes, das die Windrichtung anzeigt, Wetterfahne, Windfahne, Windzeiger'; 3a. 'eine in den Boden gesteckte Stange mit einer Wetterfahne'; 3b. 'in den Boden gesteckte Stange zur Stütze sich in die Höhe rankender Pflanzen'; 3c. '(allgemein) Kennzeichen, Merkmal, Markierungszeichen'. Die im Litauischen zu beobachtende Bedeutungsentwicklung läßt es möglich erscheinen, gr. *χαίτη* 'frei herabwallendes Haar, fliegendes Haupthaar (von Menschen); Mähne (von Pferden)' als 'das im Wind flatternde (Haar)' mit kelt. **gaitā*- 'Wind' unter einem urindogermanischen Ansatz **g^hái-tah₂*- (oder **g^hh₂ái-tah₂*-) zu vereinen. Für das Litauische wäre dann von einem Adjektiv **g^hai-ro-* auszugehen.

2. Die Herkunft von lit. *tóbulas*, *tóbūlas* kann auf zwei verschiedene Weisen erklärt werden. Bei beiden Deutungen ergibt sich die Schwierigkeit, daß mit nicht belegtem (wohl aber mit als möglicherweise vorhanden anzunehmendem) Material zu argumentieren ist. Ein Vorteil der ersten Erklärung besteht darin, daß bei der Deutung in bewährter, herkömmlicher Weise vorgegangen und mit einer geradlinig verlaufenen Bedeutungsentwicklung gerechnet wird. Im ersten Falle könnte lit. *tóbulas* als Ableitung einer zu postulierenden Wurzelform **teh₂-b^h*- 'heranreifen' (Erweiterung der Wurzel **teh₂-*) aufgefaßt werden. Die Bedeutung 'vollkommen' wäre dann aus einem 'zur Reife gelangt, bis zur vollen Reife und der damit verbundenen Ausbildung seiner idealen Beschaffenheit herangewachsen' hervorgegangen. Das Material, das den Ansatz einer bisher nicht registrierten Wurzel **teh₂-* 'zur Reife heranwachsen, heranreifen' nahelegt, ist folgendes: 1. lit. *atólas*, lett. *atāls*, *attals*, preuß. *attolis* 'Grummet' < urbalt. **attāla-s*; nbulg. *otáva*, skr. *òtava*, russ. *otáva* u. a. 'Grummet' < urslav. **o'tava*; den baltischen und slavischen Wörtern liegen die Adjektiva **at+tā-la-s* bzw. **at+tā-ya-s* 'wieder nachgewachsen, sich wieder erholt habend' < 'wieder zur Reife herangewachsen' zugrunde; 2. gr. *τᾶλις* 'junges heiratsfähiges Mädchen' < **táh₂-li-* und lit. *talōkas* 'geschlechtsreifer junger Mann; mannbares Mädchen' Weiterbildung von **tala-* < **tə₂-lo-* 'zur Reife herangewachsen'. Mit größeren Schwierigkeiten behaftet ist und weniger orthodox wirkt eine zweite Möglichkeit der Deutung von *tóbulas*. Es könnte als Zusammenrückung **tā+būla-s* 'so (nämlich zu dem, worauf die Bezeichnung des durch das jeweilige Bezugswort zum Ausdruck gebrachten Begriffes wirklich zutrifft) geworden' = 'die ideale Beschaffenheit des jeweiligen Begriffes erreicht habend, vollkommen' erklärt werden. *Tóbulas* müßte in diesem Fall durch Suffixwechsel mit Austausch des vermeintlichen Suffixes *-ūla-* in analogischem Anschluß an das geläufigere *-ula-* aus **tābūla-s* entstanden sein. Für das Verbaladjektiv **bū-la-* wäre dabei noch eine ältere, in slavisch *byti* neben 'sein' erhaltene Bedeutung 'werden' anzunehmen.